

Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1972.

Strony internetowe:

Dane Naczelnej Izby Pielęgniarek i Położnych za 2004 r. dostępne na stronie http://www.izbapiel.org.pl/index.php?id=186&n_id=1812
<http://www.pielgniarke.info.pl/article/view/id/3199>
<http://www.rynekzdrowia.pl/Finanse-i-zarzadzanie/NFZ-obcina-finansowanie-swiadczen-w-zakladach-opiekunczeczniczych,9829,1.html>

© Fundacja Tomka Byry Ekologia i Sztuka.

Julia Kubisa. Przeobrażanie pozycji zawodowej i warunków pracy pielęgniarek i położnych w Polsce. Rozwinięcie referatu wygłoszonego na seminarium „Gender i opieka w reformie systemu ochrony zdrowia. Perspektywa pielęgniarek i położnych”, zorganizowanym przez Fundację Tomka Byry Ekologia i Sztuka/Think Tank Feministyczny 8-9 września, 2009 we Wrocławiu.

O Autorce:

/// **Julia Kubisa** doktorantka w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, członkini zespołu Think Tanku Feministycznego. Pisze pracę doktorską o aktywności kobiet w polskich związkach zawodowych i bada kobiety działające w ochronie zdrowia. Ważniejsze publikacje Kubisy to: „Stosunki pracy w świetle liberalizacji.” Dialog. Pismo Dialogu Społecznego nr 1-2, 2009 (współautorka Wiesława Kozek); „Perspektywa feministyczna w badaniach na temat zbiorowych stosunków pracy.” Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXX – zeszyt 2, 2008; „O molestowaniu seksualnym w miejscu pracy – perspektywa polska.” Humanizacja Pracy, listopad 2005.

/// Christina Ewig Reprodukcja społeczna i zreorganizowane państwo. Feministki a neoliberalne reformy zdrowia w Chile¹

Choć kobiety na całym świecie tradycyjnie brały na siebie dużą część odpowiedzialności za reprodukcję społeczną, to neoliberalne praktyki spowodowały dramatyczny wzrost kosztów tej odpowiedzialności i przerzuciły ich ciężar z instytucji państwowych na rynki, rodziny oraz kobiety jako jednostki². 2 Między narodowy zwrot w kierunku neoliberalizmu rozpoczął się w latach 80. XX wieku, gdy rozwinięte kraje uprzemysłowane (zwłaszcza Stany Zjednoczone i Wielka Brytania) próbowały wzmocnić swoje gospodarki w oparciu o nowe zasady ekonomiczne. W przeciwieństwie do obowiązującego wcześniej keynesowskiego modelu ekonomicznego, neoliberalizm przedkłada działanie rynków i mechanizmów rynkowych nad interwencję państwa. Międzynarodowe instytucje finansowe, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) i Bank Światowy, promują neoliberalizm jako sposób na wzrost gospodarczy i rozwój społeczny na płaszczyźnie globalnej, a zwłaszcza na globalnym Południu. W wielu krajach rozwijających się, przyjęcie neoliberalnych wskaźników dostosowania gospo-

¹ Badania na użytek tego rozdziału były możliwe dzięki hojnemu wsparciu finansowemu w postaci stipendium Fulbright New Century Scholars oraz dzięki temu, że University of Wisconsin-Milwaukee zgodził mi się z obowiązków dydaktycznych, abym mogła pokierować programem badań zagranicznych w Santiago wiosną 2005. Podziękowania należą się również moim rozmówcom w Chile, za ich wnikliwe i czas, którego mi nie żalowali w trakcie tych badań. Za uwagi dotyczące tego rozdziału dziękuję uczestniczkom/luczestnikom grupy roboczej „Gender, Governance and Globalisation”, a w szczególności Meenie Acharya za jej komentarze w czasie spotkania w Rockefeller Study Center w Bellagio we Włoszech. Cenne uwagi otrzymałam również od Iry Bakker i Rachel Silvey, którym pragnę wyrazić swoją największą wdzięczność.

² Definicja reprodukcji społecznej – zobacz: Wstęp do Beyond States and Markets: The Challenges of Social Reproduction, Isabella Bakker, Rachel Silvey (red).

darczego, które miały ustabilizować zadłużone gospodarcki, faktycznie wywołało wzrost inflacji i bezrobocia, przy równoczesnym ograniczeniu świadczeń państwowych. W tej fazie neoliberalizmu państwowi decydenci uzależnili prężenie społeczności i rodzin od kobiet, które odegrały rolę „amortyzatorów” (zobacz np. Tinker 1990; Benería i Feldman 1992; González de la Rocha 1995). Po dostosowaniu gospodarczym przyszała kolej na politykę społeczną. Zaczęto podporządkowywać ją neoliberalnym zasadom, prywatyzując znaczną część jej aparatu, reorganizując systemy zabezpieczeń socjalnych tak, by działały na podobieństwo rynków i przerzucając istotną część odpowiedzialności za opiekę społeczną z instytucji państwowych na kobiety. Te ostatnie, w neoliberalnym państwie zostały permanentnymi „wolontariuszkami” – dostarczycielkami opieki zdrowotnej i opieki nad dziećmi (Lind 2005; Ewig 2006a). W przypadku Chile, skutkiem przejścia do rynkowych polityk społecznych było przeniesienie kosztów reprodukcji biologicznej na kobiety jako jednostki.

W rozdziale tym przyglądam się chilijskim neoliberalnym reformom opieki zdrowotnej oraz temu, jak na początku lat 2000 feministki i ich sojusznicy próbowali odwrócić skutki neoliberalnych polityk w procesie naprawy reform [re-reform] sektora opieki zdrowotnej, by domagać się ogólnospołecznej, a nie wyłącznie kobiecej odpowiedzialności za ten aspekt reprodukcji społecznej, jakim jest reprodukcja biologiczna. Chile było prekursorem wdrażania neoliberalnej polityki socjalnej, a w porównaniu z innymi państwami, neoliberalne zasady stosowało w sposób doktrynerski. Jako prekursor i kraj uważany za wzór neoliberalnego reformatora, Chile stanowi pouczający przykład wpływu neoliberalnych polityk na dystybuację odpowiedzialności za reprodukcję społeczną. Pokazuje również, jakie strategie muszą budować kobiety, by przywrócić odpowiedzialność państwa za reprodukcję społeczną na nowym politycznym terenie „zreorganizowanego” państwa neoliberalnego (Banaszak i wsp. 2003).

Podczas gdy uczeni wiążą spadek wpływów i aktywności chilijskich ruchów kobiecych z umacnianiem się demokracji (zobacz np. Waylen 1994; 353; Frohmann i Valdés 1995; Schild 1998; Baldez 2002; Rozdział 8), ja pokazuję, że przyczyną ich mniejszej widoczności jest nie tylko powrót do „polityki jak zwykle”, ale też reorganizacja państwa chilijskiego w wyniku neoliberalnej globalizacji. W kontekście neoliberalizmu, Chile reorganizowało się przerzucając obowiązek podstawowej opieki społecznej z rządu centralnego na władze lokalne [downloading], przekazując organom niewybióralnym [lateral-loading]

podejmowanie najważniejszych decyzji i pozostawiając część funkcji państwa opiekuńczego albo podmiotom sektora prywatnego, albo kobietom i rodzinom [off-loading]. Skupiam się na tym, jaki wpływ miała ta reorganizacja państwa na podział obowiązków związanych z reprodukcją społeczną między kobiety, rodziny i państwo. Pokazuję, że zreorganizowane państwo doprowadziło do nowych form konfliktu pomiędzy ruchami kobiet a władzą państwową, a także do genderowego sporu w obrębie samego państwa.

Zaczynam od przedstawienia w zarysie jak przebiegała reorganizacja państwa chilijskiego w kontekście neoliberalizmu. Następnie badam konsekwencje neoliberalnych reform w chilijskim sektorze zdrowia na początku lat 80. z punktu widzenia kobiet. Państwo zrzuciło [off-loaded] wówczas odpowiedzialność za reprodukcję społeczną na kobiety w rodzinach oraz na instytucje sektora prywatnego, prywatyzując tym samym odpowiedzialność za koszty reprodukcji biologicznej. Najważniejsza część tego rozdziału dotyczy sporu między ruchem kobiet a państwem oraz sporu wewnątrz państwa o reprodukcję społeczną i sprawiedliwość w relacjach płci jako główny przedmiot naprawy neoliberalnej reformy [re-reform] chilijskiego systemu opieki zdrowotnej w latach 2000-2006, w okresie rządów centro-lewicowej koalicji pod przewodnictwem prezydenta Ricardo Lagos. Podsumowanie stanowi refleksja na temat tego, jak neoliberalne państwo stwarza zarówno możliwości, jak i przeszkody dla postępu w uspołecznianiu odpowiedzialności za społeczną reprodukcję.

Zreorganizowane państwa a reprodukcja społeczna

W rozdziale tym posługuję się typologią zmian w charakterze państwa, opracowaną przez Banaszak i wsp. (2003) i nazwaną „reorganizacją państwa”. Banaszak i wsp. twierdzą, że w latach 80. i 90., w związku z konserwatywnymi przemianami ekonomicznymi, inspirowanymi neoliberalizmem, państwa europejskie i północnoamerykańskie przeszły znaczące zmiany w strukturach i w podziale odpowiedzialności. Autorzy uważają, że były to zmiany przełomowe, jeśli chodzi o zrozumienie nowych sposobów wzajemnego oddziaływania państwa i ruchów społecznych, jak również zmienionego charakteru ruchów kobiecych, które z radykalnych i autonomicznych przekształciły się w bardziej „propaństwowe i ugodowe” (2003: 2). Autorzy ci ograniczyli swoją analizę do ruchów kobiecych w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej. Ja wykorzystuję te

same ramy teoretyczne rozważając przypadek Chile, podkreślam ich znaczenie dla kwestii reprodukcji społecznej i w oparciu o nie pokazuję, że reorganizacja/rekonfiguracja państwa prowadzi również do szczególnych form genderowej kontestacji w obrębie samego aparatu państwowego.

Banaszak i wsp. skiczują trzy kluczowe zmiany strukturalne w państwie: „*uploading*”, „*downloading*” i „*lateral loading*”, oraz wskazują na istotną zmianę w relacjach państwo-społeczeństwo, którą określają terminem „*offloading*”. *Uploading* odnosi się do przesunięcia kompetencji z poziomu państwa narodowego na poziom organizacji ponadnarodowych. W przeciwieństwie do dużej części Ameryki Łacińskiej, gdzie kompetencje w sferze finansowej przeszły wyżej do MFW, a w sferze polityki społecznej do Banku Światowego i Międzypaństwowej Organizacji Rozwoju, Chile doświadczyło tego typu przeszerzenia (*uploading*) w stopniu minimalnym. Chile odstaje od innych krajów Ameryki Łacińskiej przez to, że wdrażało neoliberalne reformy zanim nastąpiła hegemonia neoliberalnego myślenia. Neoliberalną liberalizację gospodarki Chile zaczęto wprowadzać w życie w latach 1974-1975, a neoliberalne strategie społeczne w latach 1979-1980. Pod wieloma względami Chile było prototypem, na którym wzorowano „Konsensus Waszyngtoński”³. Ograniczona demokracja Chile w 1990 roku, kiedy to siły konserwatywne otrzymały nieproporcjonalną władzę, oznaczała, że Chile nie odeszło od globalnego neoliberalnego konsensusu gospodarczego, pomimo braku zmian typu *uploading*⁴.

Downloading to przekazywanie obowiązków państwa organom władz lokalnych. Jako prekursor tego mechanizmu, Chile przeniosło odpowiedzialność za państwową służbę zdrowia na władze lokalne w 1979 roku, w okresie dyktatury generała Pinocheta. *Downloading* nie oznaczał jednak przekazywania władzy, ponieważ burmistrzowie byli w tamtym czasie nominowani. Miała ona na celu rozmycie odpowiedzialności za usługi państwowe i ograniczenie

3 Williamson (1990) ukoił termin „Konsensus Waszyngtoński” na określenie nieformalnej umowy między dominującymi na arenie międzynarodowej w latach 80. XX wieku decydentami, dotyczącej reform gospodarczych, koniecznych dla wznowienia słabnących gospodarek narodowych.

4 Wraz z transformacją demokratyczną, prawica otrzymała 9 miejsc w Senacie, a system wyborczy list otwartych zastąpiło systemem binominalnym (dwumandatowym), w którym zwycięzca musi zdobyć dwie trzecie głosów, inaczej drugi mandat przypada temu ugrupowaniu, które zdobyło drugą największą liczbę głosów. System ten faworyzował kandydatów partii prawicowych. Wojsko otrzymało pełną autonomię polityczną i budżetową. Ostatnio zlikwidowano miejsce „z nominacji”, a reforma systemu binominalnego jest przedmiotem debaty. Przez pierwsze 10 lat od momentu demokratyzacji zarówno te środki, jak i ogólna obawa przed powrotem do chaosu społecznego i gospodarczego, jak i miał miejsce za prezydentury Salvadora Allende (obalonego przez Pinocheta w 1973), sprawiły, że demokracja Chile trzymała się mocno neoliberalnego modelu gospodarczego.

tem sposobem roszczeń wobec rządu centralnego. Z punktu widzenia ruchów kobiet, *downloading* pomnaża obszary, gdzie strategie publiczne państwa wpliwają na podział odpowiedzialności za reprodukcję społeczną i gdzie te strategie muszą napotkać sprzeciw.

Lateral loading przenosi uprawnia do podejmowania decyzji z organów wybieralnych na niewybieralne, takie jak sądy, agencje wykonawcze i organizacje quasi-rządowe (Banaszak i wsp. 2003: 5). Ilustracją *lateral loading* może być decyzja o wprowadzeniu neoliberalnych rozwiązań w Chile podjęta przez niewielki krąg doradców generała Pinocheta. Nawet we współczesnym Chile, uważanym za jeden z najbardziej demokratycznych krajów tego regionu, mechanizm *lateral loading* jest powszechnie stosowany. Niebezpieczeństwo z nim związane polega na tym, że rozważane problemy stają się niewidoczne dla opinii publicznej, decyzje zapadają daleko od społeczeństwa obywatelskiego, a kwestie polityczne mogą być odpolityczniane.

Offloading przenosi tradycyjne obowiązki państwa na prywatnych uczestników rynku czy społeczeństwa obywatelskiego (Banaszak i wsp. 2003: 6). Wspólnym dla obu faz neoliberalizmu w Chile było „przemieszczenie” [*offloading*] obciążeń związanych z reprodukcją społeczną bezpośrednio na kobiety również były szeroko rozpowszechnione. Wprowadzając prywatnych dostawców usług zdrowotnych do zdominowanego uprzednio przez państwo systemu opieki zdrowotnej, Chile przemieszcilo [*offloaded*] swoje zobowiązania społeczne na interesy sektora prywatnego. W dodatku, odpowiadając na wezwanie Banku Światowego do zwiększenia zaangażowania społeczeństwa obywatelskiego (element własnej reakcji banku na krytykę jego wertykalnych praktyk), Chile przeniosło [*offloaded*] pewne aspekty usług opieki społecznej wprost na organizacje pozarządowe (NGO).

Jako zapowiedź tych reorganizacji państwa drastycznie zmieniły się dyskursy dotyczące roli państwa oraz relacji państwo-obywatel. Domaganie się uniwersalnych praw obywatelskich, niegdys częste, zastąpione zostało wzięciem państwa jako ostatniej instancji z ograniczoną odpowiedzialnością za utrzymanie narodowego „kapitału ludzkiego”. Pojęcie obywatela zastąpiono – przynajmniej tam, gdzie wpływy rynku są największe – pojęciem konsumenta.

Takie zmiany w państwach konstytuują nowy obszar sprzeciwu wobec polityk państwowych – zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz aparatu państwa.

Chilijskie reformy zdrowia z 1979: prywatyzacja reprodukcji

Zanim dyktatura Pinocheta rozpoczęła reformy zdrowia w 1979 roku, Chile miało jeden z najbardziej uniwersalnych systemów służby zdrowia w regionie, a większość populacji dostęp do usług opieki zdrowotnej. System ten składał się z oddzielnych, ale powiązanych ze sobą systemów publicznych. Stary system ubezpieczeń zdrowotnych typu *pay-as-you-go*, czyli Pracownicza Służba Medyczna (*Servicio Médico Nacional para Empleados*, SERME-NA), zaprojektowany został dla pracowników umysłowych [ang. *white-collar workers*] i urzędników państwowych, a Państwowa Służba Zdrowia (*Servicio Nacional de Salud*, SNS) dla pracowników fizycznych [ang. *blue-collar workers*] i osób ubogich. Robotnicy i ludzie ubodzy polegałi na rozległej infrastrukturze medycznej SNS, podczas gdy beneficjenci SERMENA mogli wybierać spośród ograniczonej liczby szpitali i klinik SERMENA, placówek SNS lub prywatnych dostawców usług medycznych, subsydiowanych częściowo przez SERMENA. W 1952 roku, gdy powstawała SNS, jej zwolennicy wyobrażali ją sobie jako uniwersalny system opieki zdrowotnej, wzorowany na brytyjskiej Państwowej Służbie Zdrowia [*National Health Service*] (Labra 2002). Choć ta wizja nigdy nie została w pełni zrealizowana, powszechne prawo obywateli do gwarantowanej przez państwo opieki zdrowotnej było ważną częścią dyskursu politycznego. W latach 70. XX wieku SNS zapewniała opiekę medyczną 60% populacji, SERMENA służyła 25% populacji, a 15% albo nie było objęte żadną opieką, albo korzystało z oddzielnych programów medycznych dla wojska i policji (Cartin 1998: 206).

Główna reforma tego systemu miała miejsce pomiędzy 1979 a 1982, w czasie, gdy reżim generała Pinocheta najbardziej konsekwentnie popierał neoliberalne podejście do polityki (Kurtz 1999; Borzucki 2002: 166). Reformy obejmowały zarówno *downloading*, jak i *offloading*. W 1979 systemy SNS i SERMENA zostały połączone i zrestrukturyzowane tak, by rozdzielić funkcje polityki zdrowotnej, świadczeń medycznych i ubezpieczeń. Część związana z finansowaniem wydzielono w postaci nowej jednostki nazwanej Państwowym Funduszem Zdrowia (*Fondo Nacional de Salud*, FONASA), która zasilana była z plac pracowników oraz dotacji państwowych. Wkład pracodawców został wyeliminowany. Infrastrukturę świadczeń medycznych przemianowano na Państwowy System Usług Medycznych (*Sistema Nacional de Servicios de Salud*, SNSS),

Choć każdy element zmiany odkrywa nowe wyzwania dla ruchów kobiecych, niektóre jej aspekty niosą również nowe możliwości. Skoro państwa przetrwały odpowiedzialność [uploaded] na międzynarodowe instytucje finansowe, aktywistki feministyczne tam właśnie skierowały swoje działania, odnosząc pewne sukcesy. Ruchowi „Women’s Eyes on the World Bank” udało się nakłonić Bank Światowy, by włączył do swojej polityki treść porozumień zawartych podczas IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiąt w Pekinie („Women’s Eyes” 1997). Poślanowienia ONZ dotyczące praw kobiet i praw człowieka służą ruchom kobiet jako kluczowe punkty oparcia, nawet wtedy, gdy państwa próbują ukrywać swoje strategie stosując *lateral loading* (Keck i Sikkink 1998; Ewig 2006b). Co więcej, ministerstwa do spraw kobiet, budżetowanie pod kątem płci [gender budgeting] i inne mechanizmy, które mogą popychać aparat państwa neoliberalnego w kierunku nowych rozwiązań, zostały nagłośnione za pośrednictwem globalnych sieci feministycznych i udostępnione przez międzynarodowe organy, takie jak ONZ (zobacz też Postłowie do Beyond States and Markets. The Challenges of social reproduction, Isabella Bakker, Rachel Silvey (ed.), autorstwa Governer). Ponieważ państwa przeniosły kompetencje [downloaded] na wiele centrów decyzyjnych, feministkom znacznie trudniej jest wskazać odpowiedzialnych za politykę państwową. Jednak w niektórych przypadkach decentralizacja otworzyła przestrzeń dla lokalnych działań kobiet (Ewig 2006a). Kiedy państwa stosują *offloading*, w rezultacie często kurczy się ich odpowiedzialność. Z kolei w innych przypadkach *offloading* skierowany jest na kobiece organizacje pozarządowe, co daje kobietom i ruchom kobiet wyjątkowe szanse na oddolne kształtowanie polityki społecznej (Ewig 1999; della Porta 2003; Valiente 2003). Poza tym, przenieszczenia obowiązków społeczno-reprodukcyjnych nie raz dawały kobiecie impuls do sprzeciwu wobec praktyk państwowych w zakresie reprodukcji społecznej (Brenner i Laslett 1991). Dzięki temu konsekwencje *offloadingu* stawały się potencjalnym załącznikiem szerszej zmiany politycznej. I wreszcie, obok nowego dyskursu państwa minimalnego i obywateli jako konsumentów, wyłoniły się języki praw człowieka i praw kobiet o globalnym zasięgu, które odgrywają rolę mocnego dyskursywnego kontrpunktu dla języka neoliberalizmu (Petchesky 2003).

Tematem pozostaje części tego rozdziału są reformy zdrowia w Chile i feministyczne odpowiedzi na te zmiany, czyli przykład sytuacji, w której zreorganizowane państwo stwarza ograniczenia, ale również nowe możliwości ingerencji feministycznych w politykę państwową.

a podstawowe usługi opieki przeniesiono (downloaded) w ramach decentralizacji na władze lokalne i oddziały regionalne. Podstawowa opieka medyczna była finansowana z funduszy lokalnych i opłat za usługi (Titelman 2000).

Oddzielenie finansowania od świadczeń otworzyło drogę większemu udziałowi sektora prywatnego w świadczeniach medycznych i zapoczątkowało *offloading* najbardziej dochodowych działań opieki zdrowotnej na rynek. W państwowym systemie zdrowotnym najlepiej zarabiający obywatele otrzymali możliwość wyboru prywatnych świadczeniodawców, wynajmowanych przez państwo (Barrientos 2000: 100). Te zmiany z kolei pozwoliły na legalizację w 1981 roku Instytucji Świadczeń Zdrowotnych (*Instituciones de Salud Previsional*, ISAPRE) – nastawionych na zysk, prywatnych ubezpieczycieli z własnym zapleczem medycznym. Odkąd powstały ISAPRE, poszczególne pracownicy mogli wybierać państwowe ubezpieczenie zdrowotne w ramach FONASA albo kupić opiekę zdrowotną od ISAPRE. (Istnieją dwa typy ISAPRE – zamknięte ISAPRE, które obsługują jedną firmę i są dostępne wyłącznie dla jej pracowników, oraz otwarte ISAPRE, z którymi pracownicy indywidualnie negocjują umowy).

W porównaniu z działaniami typu *downloading*, *offloading* przez ISAPRE przyniosło dużo szkód, jeśli chodzi o sprawiedliwość w opiece zdrowotnej w ogóle, a w obszarze sprawiedliwości genderowej szczególnie. Generalnie mówiąc, ISAPRE doprowadziły do większej segmentacji i niesprawiedliwości finansowej w systemie zdrowotnym. Na początku 11% wszystkich beneficjentów państwowej opieki zdrowotnej przeniosło się do ISAPRE, zabierając ze sobą 48% ogólnej kwoty składek na ubezpieczenia zdrowotne i pogłębiając kryzys finansowy systemu państwowego (Titelman 1999). Zgodnie z intencją, ISAPRE wzmocniły rolę sektora prywatnego, co spowodowało większe podziały społeczne wśród linii klasowej i genderowej. Beneficjentom wolno powrócić do FONASA, więc Chilijczycy korzystają z ISAPRE w latach wysokich zarobków i niskiego ryzyka zdrowotnego, by wrócić do FONASA, gdy ich zarobki spadają, a stan zdrowia się pogarsza. Odpyły najlepiej opłacanych pracowników do ISAPRE, właśnie w tych momentach ich życia, kiedy zarabiają najwięcej i najłatwiej chorują, jeszcze bardziej zubożyły system publiczny.

System ISAPRE odzwierciedla silną stronniczość na korzyść męskiego żywiciela rodziny. Żeby kobiety mogły korzystać z ISAPRE w tym samym stopniu, co mężczyźni, musiałyby mieć taki sam udział w sile roboczej jak mężczyźni i zarobki równe zarobkom mężczyźni. Ponieważ tak nie jest, kobiety gromadzą

się w zubożonym systemie publicznym: w 2000 roku 69,1% kobiet, w porównaniu z 63,7% mężczyzn, należało do FONASA (OPS-Chile 2003). W związku z tym, że jedynie około 34% kobiet w Chile pracuje za wynagrodzeniem, a jeszcze mniej kobiet znajduje się w grupach najlepiej zarabiających, ISAPRE, wraz z przypuszczalnie lepszej jakości opieką, są alternatywą dla niewielkiej tylko części kobiet, chyba że korzystają one z polity małżonka. W 2001 kobiety reprezentowały 34,4% beneficjentów ISAPRE (Ramirez Caballero 2001: 1). W późniejszych latach życia udział kobiet w ISAPRE spada szybciej niż udział mężczyzn, co znaczy, że w starszym wieku mają one mniejszą zdolność do ponoszenia kosztów ISAPRE (stałyśmyki w Pollack 2002: 26). Co więcej, biorąc pod uwagę niższą zdolność zarobkową kobiet w Chile (zarabiają średnio o 40% mniej niż mężczyźni), większość kobiet należących do ISAPRE nie jest w stanie płacić za najwyższą jakość opieki, ponieważ podwyższenie jakości i zakresu usług wymaga dodatkowych opłat (Ramirez Caballero 2001: 218). Koszty objęcia kobiet ubezpieczeniem zdrowotnym, nawet w charakterze członków rodziny, są wygórowane.

Ustawa 19.381 z maja 1995 zezwala, by uzależnione całkowicie od rynku koszty ubezpieczenia zdrowotnego kształtować w oparciu o czynniki ryzyka, związane z płcią i wiekiem (Casas 1999: 27). Ponieważ kobiety doświadczają wyższej zachorowalności, mają specyficzne potrzeby związane ze zdrowiem reprodukcyjnym, a żyją dłużej niż mężczyźni, „ryzyko”, że będą potrzebowały opieki medycznej jest wyższe. Jednak głównym powodem, dla którego ISAPRE obciążają kobiety wyższymi stawkami niż mężczyźni, jest poród (Merino 2005 wywiad). Na początku lat 2000. kobiety 30-letnie, będące w szczytowym okresie płodności, płaciły ISAPRE 3,2 razy więcej niż mężczyźni za taki sam zakres usług medycznych (Pollack 2002: 20). Początkowo ISAPRE miały pokrywać koszty porodu, urlopu macierzyńskiego i zwolnień lekarskich na opiekę nad chorymi dziećmi poniżej 1 roku życia (składniki standardowych chilijskich zasiłków rodzinnych). W celu obniżenia kosztów urlopów, ponoszonych przez ISAPRE, państwo (poprzez Ustawę 18.418 z 11 lipca 1985) przejęło częściową odpowiedzialność za urlopy macierzyńskie i zwolnienia na chore dzieci poniżej roku, przydzielając ISAPRE jedynie odpowiedzialność za przed- i poporodowe urlopy dodatkowe. Ale nawet przy takim wsparciu ze strony państwa, i nawet gdy kobieta była bezpłodna albo nie zamierzała rodzić dzieci, wciąż była zaliczana do kategorii wysokiego ryzyka, a w związku z tym obciążana wyższymi opłatami (López 1999: 8; Ramirez Caballero 2001: 2).

Wskutek skarg, że to niesprawiedliwe, by obciążać wysokimi stawkami kobiety, które nie mogły mieć dzieci, ubezpieczyciele zaczęli oferować pakiety medyczne bez macicy". Według ubezpieczycieli miała to być opcja dla kobiet, które przeszły histerektomię (Merino 2005 wywiad). Tyle, że nie reklamowano jej kobietom bezpłodnym, ale młodym kobietom w wieku rozrodczym, co stwarzało duże ryzyko, że jeśli zajdą w ciążę, nie będą miały odpowiedniego ubezpieczenia zdrowotnego (Casas 1999: 23, 25). Nawet w tych programach zdrowotnych, które nie obejmowały zasiłków macierzyńskich, kobiety 30-letnie musiały płacić 207% tego, co płacili mężczyźni za taki sam zakres usług (Pollack 2002: 22). „Pakiety medyczne bez macicy” stały się symbolem dyskryminującej natury ISAPRE i odmowy uczestnictwa tych instytucji w jakichkolwiek kosztach reprodukcji biologicznej.

Kolejnym przejawem dyskryminacji kobiet przez ISAPRE był fakt, że odmienne stawki nie były stosowane wyłącznie w okresie kobiecej płodności – kobiety płaciły więcej od 20-ego do 60-ego roku życia, od trzech razy więcej niż mężczyźni po 1,2-krotność męskiej stawki. Jedynie dla chłopców poniżej 1 roku życia i mężczyzn po 60-ce, stawki były wyższe niż dla kobiet (Pollack 2002: 23). Nierówność w systemie ISAPRE była też widoczna w postaci wykluczeń, o których każda ISAPRE decydowała oddzielnie, ale tendencja była taka, żeby wykluczać usługi istotne dla kobiet, takie jak dobrowolne sterylizacje, czy leczenie komplikacji poaborcyjnych (Ramirez Caballero 2001: 2).

Przemieszczając [offloading] odpowiedzialność za opiekę zdrowotną na rynek, państwo chilijskie pozwoliło, by odpowiedzialność za dwa ważne aspekty reprodukcji społecznej – zdrowie i reprodukcję biologiczną – przeszła na jednostki, a w przypadku reprodukcji biologicznej raczej na indywidualne kobiety, niż na państwo czy społeczeństwo. W rezultacie reform Pinocheta, kobiety w Chile mogły sobie pozwolić na wysokiej jakości opiekę zdrowotną o tyle, o ile mogły za nią zapłacić jako konsumenci. Większość nie była w stanie pokryć dyskryminujących kosztów ISAPRE i dlatego skupiała się w coraz do- tkliwiej niedofinansowanym sektorze publicznym – niedofinansowanym przede wszystkim z powodu stosowanych przez ISAPRE praktyk „zbierania śmiełanki” (Ttlieman 1999).

Polityka naprawy neoliberalnej reformy 2000-2005

W 1990 roku Chile przeszło demokratyczną transformację. Od tamtej pory przez pierwsze cztery kadencje krajem rządziła centrolewicowa koalicja – Koalicja Partii na rzecz Demokracji (*Concertación de Partidos por la Democracia*), w której skład wchodziły: centrowa partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (PDC), Socjaliści (PS), lewicująca Partia na rzecz Demokracji (PPD), Radikalni Socjaliści Demokracji (PRSD) i garstka polityków niezależnych. Z powodu instytucjonalnych i politycznych ograniczeń, nałożonych na rządzących przez Concertación w rezultacie kontrolowanego przejścia na system demokratyczny, zmiana w neoliberalnym modelu gospodarczym zachodziła powoli (patrz przypis 3). Ruchy kobiet w Chile zyskały znaczącą widoczność dzięki roli, jaką odegrały wspierając demokrację (Maylen 1994: 353; Frohmann i Valdés 1995; Baldez 2002: r. 8). Kiedy jednak do Chile znowu zawiązała polityka partynia, obserwatorzy twierdzili, że ruchy kobiet utraciły siłę i widzialność wraz z powrotem do męskiej „polityki jak zwykle”. W rzeczywistości kobiety robiły postępy w tradycyjnej polityce: dobrowolne kwoty genderowe, wprowadzone przez Koalicję partii politycznych, zwiększyły formalny udział kobiet w polityce do 15% reprezentacji parlamentarnej, a w grudniu 2005 Chile ujęło wybór pierwszej kobiety-prezydenta w Ameryce Łacińskiej, wybranej na podstawie jej własnych zasług – prezydent Michelle Bachelet. Przyczyną słabej widoczności ruchów kobiecych był nie tylko powrót do normalnej polityki, ale też zmiana w obrębie samej polityki. W rezultacie, by sprostać wyzwaniom neoliberalnego, zreorganizowanego państwa, kobiety musiały zmienić taktykę.

Po przejściu Chile na ustrój demokratyczny, sprawiedliwość genderowa reformy zdrowia nie była szandarowym hasłem ani całego ruchu kobiet, ani nawet czynnego ruchu na rzecz zdrowia kobiet – ponieważ były one bardziej zainteresowane specyficznymi obszarami przemocy wobec kobiet i praw reprodukcyjnych. Związek sprawiedliwości genderowej z reformą zdrowia był jednak przedmiotem zainteresowania małych grup w społeczeństwie obywatelskim, takich jak podgrupy ruchu na rzecz zdrowia kobiet, organizacje medycyny społecznej, czy organizacje zawodowe pielęgniarek i położnych (Matamala 2005 wywiad). Kiedy reforma zdrowia znalazła się w programie rządu Ricardo Lagosa w 2000 roku, grupy te były gotowe ze sprawiedliwości genderowej uczynić główny temat dyskusji. W tamtym czasie powszechnie uznawano już

potrzebę uregulowania ISAPRE, wzmocnienia słabego finansowo sektora publicznej opieki zdrowotnej i lepszego wyposażenia służby zdrowia pod kątem reagowania na zmieniające się profile epidemiologiczne. Rząd Lagosa obiecał przede wszystkim przezwyciężyć znaczące nierówności w dostępie do opieki zdrowotnej i w jakości tej opieki.

Dyskusja i praca nad „re-reformą” zdrowia odbywały się w dwu równoległych sferach: pierwsza obejmowała fora publiczne i grupy robocze zainicjowane przez ówczesną minister zdrowia Michelle Bachelet (całą dyskusję zobacz w Celedón i Orellana 2003), drugą stanowiła zanknięta komisja techniczna pod przewodnictwem Hernána Sandovala, przyjaciela prezydenta Lagosa, który osobiście mianował go na to stanowisko. Zarówno ministerstwo zdrowia, jak i komisja techniczna, jako organy niewybieralne stanowiły obszar *lateral loading*. Ale fora Bachelet i grupy robocze próbowały otworzyć jakąś przestrzeń dialogu, podczas gdy komisja techniczna, która ostatecznie miała największy wpływ na proces reform, pozostała zamknięta. Pewna aktywistka ruchu kobiet opisała tę komisję jako „całkowicie techniczną” i dodała, że komisja „nigdy nie omawiała swoich planów z jakikolwiek typem organizacji” (Espinoła 2005 wywiad). Według jej lidera, Sandovala, zadaniem komisji było wyłączenie opracowanie różnych opcji reform i przedłożenie ich decydującemu do rozpatrzenia, poza tym podlegała urzędowi ministra („Ministra Bachelet” 2001). W praktyce prowadzono równoległe dyskusje, a większe znaczenie i władzę miała komisja techniczna.

Zorganizowane feministki i ich sojusznicy, zainteresowani sprawiedliwością genderową reformy sektora zdrowia, mogli brać udział w dyskusjach dotyczących reformy na forach i w grupach roboczych utworzonych przez Minister Zdrowia Bachelet, ale fora i grupy te stały nisko w hierarchii sił kształujących proces reform⁵. Członkinie organizacji kobiecych uczestniczyły w grupie roboczej społeczeństwa obywatelskiego (Matamala 2005 wywiad). Dodatkowo, Bachelet powołała specjalną komisję do spraw gender i reformy sektora zdrowia w styczniu 2001 komisja ta opublikowała dokument, przedstawiający w zarysie szereg sposobów uczynienia istniejącego systemu zdrowia sprawiedliwym. Odzwierciedlał on długoterminowe interesy kobiet i kwestie podnoszone przez

ruch kobiecy, takie jak zdrowie reprodukcyjne i przemoc wobec kobiet, ale też zaczął wychodzić poza te ważne problemy, rekomendując finansowanie operatywnej na zdolności płatniczej, niż na ryzyku, oraz wspólną odpowiedzialność za koszty reprodukcji społecznej – włączając w to urlopy macierzyńskie i opiekuńcze oraz koszty porodów (MINSAL 2001: 34). Dokument ten był ważną pierwszą próbą wzbogacenia procesu reform o aspekt genderowy.

Gdy Bachelet opuściła ministerstwo zdrowia, a urząd jej przejął dr Osvaldo Artaza, dokument dotyczący gender odłożono na bok, a proces dyskusji uczestniczącej wstrzymano (Matamala 2005 wywiad; Gómez 2005 wywiad). Przemieszczanie (*lateral loading*) procesu podejmowania decyzji do ministerstw powoduje, że udział społeczeństwa obywatelskiego zależy prawie wyłącznie od dobrej woli poszczególnych ministrów – od tego, czy będą chcieli angażować się w dialog i traktować sprawiedliwość genderową poważnie. Bachelet robiła chętnie obydwie te rzeczy, ale nowy minister już nie. W rezultacie zdobyte drogi dostępu do uczestnictwa w procesie reform zostały gwałtownie odcięte.

Komisja techniczna była jeszcze bardziej odizolowana od bezpośrednich nacisków ze strony społeczeństwa obywatelskiego, a zwłaszcza od politycznego problemu niesprawiedliwości genderowej. Była członkini komisji technicznej relacjonowała, że było bardzo trudno włączyć sprawy relacji płci do porządku obrad. Na przykład idea pracy nieodpłatnej pozostawała na marginesie dyskusji, pomimo wysiłków tej członkini, na rzecz włączenia tego zagadnienia do głównego programu (Larrahin 2005 wywiad). O przewadze komisji technicznej świadczył fakt, że jej przewodniczący, Hernán Sandoval, pełnił jednocześnie funkcję reprezentanta ministerstwa zdrowia w międzyministerialnej komisji do spraw reformy zdrowia. Podczas gdy rola komisji technicznej polegała na opracowaniu szeregu propozycji potencjalnych reform, komisja międzyministerialna była miejscem weryfikacji tych propozycji i przekształcania ich w projekty ustaw, prezentowane później Kongresowi. Komisja międzyministerialna była szczególnie ważna, ponieważ zasiadał w niej przedstawiciel ministerstwa finansów (*Ministerio de Hacienda*), mającego większe uprawnienia niż jakiegokolwiek inne ministerstwo, gdyż to do niego należały ocena i akceptacja opłacalności finansowej każdej poważniejszej decyzji politycznej.

Ważny członek komisji międzyministerialnej przyznał, że dokument dotyczący włączania kwestii genderowych do polityki głównego nurtu (*gender*

5 Były cztery grupy robocze: (1) pracownicy naukowo-dydaktyczni, stowarzyszenia zawodowe i Klienci publicznego systemu zdrowia; (2) ISAPRE, dostawcy usług, związki zawodowe i Klienci systemu prywatnego; (3) społeczeństwo obywatelskie; (4) władze lokalne (Celedón i Orellana 2003: 16).

mainstreaming), opracowany przez Komisję ds. Gender, jak również propozycje grup roboczych zorganizowanych przez Bachelet nie miały żadnego wpływu na decyzje Komisji międzyministerialnej (Anonim C01 2005 wywiad). Z punktu widzenia tych wpływowych decydentów proces reformy zamknięty był w kręgu komisji technicznej, komisji międzyministerialnej i Kongresu (ibid.).

W ten sposób przebieg naprawy neoliberalnej reformy unaocznia dynamikę sporu pomiędzy ruchami kobiet a państwem oraz proces genderowego sprzeciwu wewnątrz samego państwa. Choć cała debata na temat reformy odbywała się na bocznych torach podejmowania decyzji, to bardziej otwarte i świadome genderowo podejście minister Bachelet trafiło na opór, pochodzący z innych bocznych torów, o większej sile oddziaływania na proces reform.

Mniej więcej w tym samym czasie, gdy Bachelet odchodziła z ministerstwa, pojawiła się korzystna dla obrońców sprawiedliwości genderowej w sferze zdrowia możliwość zastosowania *uploadingu*. W 2002 roku Panamarykańska Organizacja Zdrowia (*Pan American Health Organization*, PAHO) otrzymała dofinansowanie z Fundacji Forda na rozpoczęcie projektu dotyczącego sprawiedliwości genderowej i reform sektora zdrowia w Chile. Wsparcie finansowe z Fundacji Forda oraz wsparcie techniczne, udzielone przez PAHO, pozwoliło czolowym postaciom ruchu na rzecz zdrowia kobiet kontynuować prace rozpoczęte przez komisję genderową Bachelet, pod auspicjami programu PAHO „Gender, Sprawiedliwość i Reforma Zdrowia” (*Gender, Equity and Health Reform Project*).

Jednym z pierwszych kroków w ramach tego projektu było stworzenie mapy procesu reform, przez identyfikację kluczowych decydentów i obszarów uwzględniania w reformach zdrowia genderowej perspektywy (Matamala 2005 wywiad). Wywiady ujawniły potrzebę przeprowadzenia badań i edukacji społeczeństwa w zakresie genderowego wymiaru reform zdrowia. Zleceno badania, których wyniki były szeroko nagłaśniane i przekazywane do ministerstwa zdrowia, parlamentu i głównych ośrodków decyzyjnych⁶. W ten sposób projekt miał uświadomić społeczeństwu dyskryminującą naturę obecnego systemu zdrowia. Na przykład 21 maja 2002, tuż przed doroczną odezwą prezydenta Lagos do narodu, grupy kobiece opublikowały w ogłoszeniu prasowym 10 najważniej-

szych postulatów dotyczących sprawiedliwej genderowo reformy podpisanych przez wielu sygnatariuszy, tak, aby prezydent poczuł się zobowiązany do udzielenia odpowiedzi (Matamala 2005 wywiad). Kolejnym krokiem było zorganizowanie, pod przewodnictwem PAHO i kilku czolowych organizacji kobiecych, 28 maja 2002 spotkania 400 kobiet w celu sformułowania propozycji sprawiedliwej genderowo reformy zdrowia („Las Mujeres” 2002; „Mujeres” 2002)?

Oto przykład potencjalnie pozytywnych aspektów reorganizacji państwa – wsparcie finansowe udzielone przez zewnętrzną, międzynarodową organizację, dało ruchowi na rzecz sprawiedliwej genderowo reformy zdrowia poziom legitymizacji, jakiego wcześniej nie posiadał. W pewnym momencie złożono nawet wnioski o finansowanie projektów genderowych i zdrowotnych – fundusze, o które ubiegało się ministerstwo zdrowia. Równie istotne dla sukcesu kobiecego ruchu na rzecz reformy zdrowia były: zdolność wpływania na sfery lateralne, takie jak ministerstwo zdrowia, nawet w czasach, gdy kierownictwo było przeciwnie dialogowi; umiejętność budowania oparcia w społeczeństwie obywatelskim wokół kwestii sprawiedliwości genderowej i zdrowia; zdolność do rozwijania badań, spełniających wymogi państwowych technokratów pod względem danych i specjalistycznego języka. Innymi słowy, kobiety musiały wkroczyć na polityczne boisko na warunkach państwowych technokratów. To był długi proces, którego duża część miała miejsce po tym, jak propozycje reformy zostały przyjęte i znalazły się w fazie implementacji. W następnej sekcji omawiam reformy, nad którymi debatowano i które przyjęto, oraz ich implikacje dla sprawiedliwości genderowej. Potem wrócę do dyskusji nad rolą ruchów kobiecych w czasie implementacji.

Naprawa neoliberalnej reformy a reprodukcja społeczna

Rząd Lagos rozpoczął dyskusję nad re-reformą sektora zdrowia w pierwszym roku swego urzędowania, a w 2002 przedłożył Kongresowi pełną propozycję reformy. Dwie z pięciu proponowanych ustaw miały mieć ważne konsekwencje dla sprawiedliwości genderowej. Do tego czasu dyskryminujący charakter istniejącego systemu został wyścizniony (również

6 Dokumentacja badawcza projektu jest dostępna w sieci: www.paho.org/Spanish/DPW/GPP/GHI/ChileReform.htm.

7. Nazwano je „Parlamento de Mujeres”, czyli Parlamentem Kobiet, do którego zaproszono czolowych decydentów rządowych. Spotkania takie były organizowane przez kolejne lata przez kobiece organizacje Foro Red de Salud i Derechos Sexuales y Reproductivos.

dzięki naciskom ze strony społeczeństwa obywatelskiego za pośrednictwem ruchu kobiet), by położenie kresu dyskryminacji płciowej i innym formom dyskryminacji stało się główną motywacją tych dwóch reform (Anonim C01 2005 wywiad).

Jedną z proponowanych reform miała polegać na utworzeniu powszechnego pakietu usług medycznych i zobligowaniu każdego ubezpieczeniela/usługodawcy do zapewnienia takiego pakietu każdemu z jego Klientów. Nazwano to Planem Powszechnego Dostępu z Wyraźnymi Gwarrantami, albo „Planem AUGÉ” [*Plan de Acceso Universal con Garantías Explícitas*]. Plan został pomysłany jako standardowy pod względem komponentów, powszechny – bo miał dotyczyć wszystkich Chileńczyków, bez względu na rodzaj wykupionego ubezpieczenia, integralny – bo miał obejmować wszystkie stadia danego schorzenia, oraz kompletny – przez stosowanie zarówno leczenia, jak i profilaktyki. By skrócić czas oczekiwania na leczenie, zwłaszcza w publicznym systemie FONASA, Plan AUGÉ wyznaczał ramy czasowe, w których opieka miała być gwarantowana. Zapewniał również standardowy poziom jakości usług (Biblioteca del Congreso Nacional 2002; Anonim C01 2005 wywiad). AUGÉ miał być ważną implikacją genderowe. Wymagając, by wszystkie programy zdrowotne, prywatne i publiczne, oferowały taki sam zestaw minimalnej opieki, obejmujący podstawowe usługi w zakresie zdrowia reprodukcyjnego, AUGÉ w istocie (nie wyrażając tego wprost) wykluczał niesławne „pakieły bez macicy”, sprzedawane przez ISAPRE, i nakazywał, by każdy podstawowy program zdrowotny obejmował poród.

Druga propozycja reformy, istotna z punktu widzenia sprawiedliwości genderowej, zawierała postulat utworzenia kompensacyjnego, powszechnego funduszu zdrowia, pod nazwą Kompensacyjny Fundusz Solidarności (*Fondo de Compensación Solidario*). Jej celem miał być bardziej solidarny sposób finansowania systemu opieki zdrowotnej. Zgodnie z tą propozycją, zamiast płacić bezpośrednio ISAPRE czy FONASA kwoty uzależnione od indywidualnego ryzyka, ludzie przekazywaliby część swoich wynagrodzeń do państwowego funduszu. Każdy konsument płaciłby taki sam procent swojej pensji, a fundusz płaciłby ubezpieczycielom według kryterium ryzyka. W ten sposób fundusz pełniłby rolę pośrednika w subsydiowaniu pomiędzy bogatymi a ubogimi, zdrowymi a chorymi, między grupami wysokiego i niskiego ryzyka, a także między sektorem prywatnym a publicznym, obniżając tym samym nieproporcjonalnie wysokie koszty

opieki zdrowotnej, jakie spadały na chilijski sektor publiczny. Co więcej, fundusz był odpowiedzialny na jeden z głównych dyskryminujących skutków działania systemu opieki zdrowotnej: wyższe koszty ubezpieczenia kobiet i osób starszych (Biblioteca del Congreso Nacional 2003). Idea funduszu odnosiła się zatem wyraźnie do dyskryminacji ze względu na płeć oraz wiek.

Z tych dwóch istotnych propozycji reform tylko Plan AUGÉ został przyjęty przez Kongres w formie ustawy. Siła politycznej prawicy w Kongresie i lobbging na rzecz interesów ISAPRE sprawiły, że utworzony fundusz, który pierwotnie miał równoważyć ryzyko pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym, został zredukowany do funduszu kompensacyjnego pomiędzy samymi ISAPRE. Ustawa, która przeszła, oznaczała więc porażkę głównych celów reformy. Tym niemniej, kobiety skorzystały na przyjęciu AUGÉ, eliminującego wiele niesprawiedliwości. Poza tym, grupy kobiet, które zorganizowały się przy okazji debaty prawnej, kontynuowały pracę i starały się mieć wpływ na implementację reform.

Wdrażanie i wytrwałość

Na etapie wdrażania reform punkty dostępu do obszarów lateralnych, takich jak ministerstwa, nabrały jeszcze większego znaczenia. Implementacja z natury nie polega na debatowaniu. To stadium najbardziej bezpośrednio wpływa na życie ludzi i właśnie wtedy można zwerifikować zasady w działaniu. Gdy urząd wiceministra zdrowia objęła bardziej empatyczna osoba, ruch kobiet był w stanie przeprowadzić trzy kluczowe akcje. Między innymi zdołał włączyć leczenie skutków przemocy do powszechnego systemu opieki zdrowotnej. Dyskusja na temat reformy w ogóle nie obejmowała tej kwestii, ale dzięki równoległym naciskom ruchów kobiecych i chilijskiego państwowego urzędu do spraw kobiet (*Servicio Nacional de la Mujer*, SERNAM) udało się ją włączyć do programów zdrowotnych post factum (Lamadrid 2005 wywiad; Matamala 2005 wywiad)⁸. Pilotażowy program opieki nad ofiarami przemocy rozpoczął się w niektórych placówkach zdrowia w 2004 roku, a w 2005 obowiązywał już w całym systemie (Matamala 2005 wywiad). Ruch kobiet na rzecz reformy zdrowia odniósł też sukces w negocjacjach z ministerstwem zdrowia, dotyczących szkolenia ministerialnych pracowników służby zdrowia w zakresie wrażliwości

8. Program PMG rozpoczął się w 1999, ale kryterium gender, stosowane przez SERNAM, dodano w 2002. Pełne wyjaśnienie mechanizmów PMG zobacz w: Pérez (2006).

genderowej. Szkolenie przeprowadzono w ramach projektu PAHO, w okresie 3-letnim, począwszy od 2005 roku (Matamala 2005 wywiad). Jak na ironię, był to element omawianego wyżej *uploadingu*. Ostatnim celem była wycaena nieodpłatnego wkładu kobiet w opiekę zdrowotną. W ramach projektu PAHO opracowano metodologię wyceny tej pracy i rozpoczęto lobbng na rzecz wilczania jej do państwowego systemu rachunków służby zdrowia, utworzonego przez FONASA (Matamala 2005 wywiad).

Jedną z lidererek w staraniach o wprowadzenie sprawiedliwości genderowej do służby zdrowia ujęła to w ten sposób: „SERNAM jest naszym najlepszym sojusznikiem” (Matamala 2005 wywiad). Samo istnienie państwowego aparatu do spraw kobiet jest rezultatem *uploadingu* – podporządkowania się ONZ-owskiej Konwencji w sprawie Likwidacji Wszelkich Form Dyskryminacji Kobiet (UN *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*), zachęcającej do tworzenia państwowych urzędów do spraw kobiet. Chile było pierwszym państwem w Ameryce Łacińskiej, które powołało organy wykonawcze do spraw kobiet (w 1991), co było ruchem zgodnym z zaleceniami CEDAW, a jednocześnie próbą rządu Concentracjon wyjścia naprzeciw feministycznym żądaniom w procesie demokratyzacji (Matear 1995).

Ale państwowe urzędy do spraw kobiet to również forma *lateral loadingu*. Mogą one pełnić rolę punktów dostępu dla społeczeństwa obywatelskiego pod warunkiem, że władze wyższego szczebla są tym zainteresowane. Relacja pomiędzy SERNAM a chilijskim ruchem feministycznym była bardzo nierówna, gdyż stopień poparcia dla celów feministycznych zawsze zależał od tego, kto akurat pełnił urząd ministra (Franceschet 2003; Rios Tobar 2003). W politycznym procesie reformy zdrowia minister do spraw kobiet podjęła polityczną decyzję, że nie będzie się angażować (Lamadrid 2005 wywiad). W przeciwnieństwie do niej, podczas procesu implementacji kolejna minister wybrała bliską współpracę z organizacjami kobiecymi, by monitorować wdrażanie reform.

Oprócz zaangażowania ministra, największe znaczenie dla skuteczności kobiecych organów wykonawczych ma stopień ich rzeczywistego wpływu na pozostałe ministerstwa (Stetson i Mazur 1995). W przypadku Chile, w 2002 roku SERNAM uzyskał szczególny wpływ na inne ministerstwa, dzięki programowi zainicjowanemu przez ministerstwo finansów i nazwanemu Programem Poprawy

Zarządzania (*Programa de Mejoramiento de Gestión*, PMG)⁹. W ramach PMG, jedynego takiego programu w regionie Ameryki Łacińskiej, SERNAM odpowiada za dopilnowanie, by wszystkie ministerstwa uwzględniały w swojej pracy specyficzne kryteria perspektyw relacji płci. Jeżeli któreś ministerstwo nie spełnia tego warunku, spotyka je kara w postaci cięć budżetowych, egzekwowanych przez ministerstwo finansów. Choć ministerstwo zdrowia rozpoczęło kilka projektów, wprowadzających perspektywę gender do ministerialnych programów, wysiłki te pod wieloma względami nie osiągnęły wymaganych przez SERNAM standardów. Dlatego w 2004 roku ministerstwo zdrowia nie zdało egzaminu z wdrażania perspektyw gender i stanęło w obliczu cięć budżetowych. Od 2005 musiało aktywniej podchodzić do kwestii sprawiedliwości genderowej, co ułatwiło ruchowi kobiet przeprowadzenie opisanych wyżej akcji¹⁰. PMG, za pośrednictwem SERNAM, oferuje ruchowi kobiet ważny punkt dostępu do wpływowego politycznie ministerstwa finansów, które kontroluje budżet państwa.

Podsumowanie

Chile pod rządami Pinocheta było jednym z najbardziej liberalnych pod względem polityki społecznej krajów, a koszty ustalano tam prawie wyłącznie w oparciu o rynek. Efektem reform zdrowia za Pinocheta był dwupoziomowy publiczno-prywatny system opieki zdrowotnej. Odpływ najlepiej zarabiających i najzdrowszych jednostek do systemu prywatnego skutkował tym, że system publiczny – w którym skupiały się kobiety – pozostawał niedofinansowany, a te kobiety, które miały dostęp do systemu prywatnego, doświadczały rażącej dyskryminacji. Sektor prywatny przenosił koszty biologicznej reprodukcji na kobiety jako indywidualne „konsumentki”. Spór o reformę zdrowia w okresie prezydentury Ricardo Lagosa w dużej mierze był sporem o to, czy odpowiedzialność za reprodukcję społeczną powinna spoczywać na jednostkach, czy może jest to również odpowiedzialność zbiorowa. W procesie naprawy neoliberalnej reformy [re-reform] zorganizowane środowiska feministyczne oraz ich sojusznicy

⁹ SERNAM nie jest dokładnie tym samym, co ministerstwo. Mieści się w Ministerstwie Planowania i Współpracy (MIDEP/PLAN), ale dyrektor SERNAM ma status sekretarza stanu (Franceschet 2003).

¹⁰ Należy zauważyć, że organizacje Kobiace rządu osiągały cołkowiak na polu praw reprodukcyjnych, gdzie siły konserwatywne, łącznie z Kościołem Katolickim, głośno sprzeciwiały się argumentom feministycznym. W tych obszarach, nawet gdy minister zdrowia chciał wprowadzić zmiany, zewnętrzne siły konserwatywne ograniczały postęp. Ta dynamika była widoczna w 2005, kiedy minister zdrowia gołków był udosłępnie postkolonialną antykoncepcję w państwowych placówkach zdrowia, konserwatywni politycy temu zapobiegli.

wewnątrz aparatu państwowego próbowali upaństwić koszty społecznej produkcji, a szczególnie koszty reprodukcji biologicznej. Z kolei powodowani chęcią zysku udziałowcy sektora prywatnego, wraz z bardziej neoliberalną częścią aparatu państwowego, chcieli utrzymać status quo, zachowując indywidualny charakter tego kosztu.

W okresie polityki re-reformy zdrowia, z dwóch kluczowych projektów poprawy sprawiedliwości genderowej w służbie zdrowia przyjęło tylko jeden. Plan AUGE, który gwarantuje opiekę w zakresie zdrowia reprodukcyjnego dla wszystkich (w sektorach prywatnym i publicznym) oraz dąży do wyrównania jakości usług medycznych w różnych instytucjach, można uznać za duży krok w kierunku sprawiedliwości genderowej. Niestety projekt solidarnościowego funduszu kompensacyjnego, który rozłożyłby „ryzyko” opieki zdrowotnej na bogatych i biednych, na mężczyzn i kobiety, młodych i starych, oraz na prywatny i publiczny sektor, nie został uchwalony. Do istotnych przyczyn tej porażki należy: ugruntuowaną pozycję ISAPRES – instytucji sektora prywatnego, które przez 20 lat umacniały się gospodarczo i politycznie; silną pozycję prawnicy w Kongresie w 2002 roku; oraz przeniesienie (lateral loading) odpowiedzialności na komisję techniczną i komisję międzyministerialną, gdzie wpływ środowisk feministycznych i ich sojuszników był ograniczony.

Za to w fazie implementacji ruch kobiet na rzecz reformy zdrowia pracował zarówno mocniejsze punkty dostępu wewnątrz aparatu państwowego, jak i nowe metody komunikacji z państwem neoliberalnym. Przede wszystkim, ruch wykorzystał sytuację powstałą w wyniku *uploadingu* – dzięki wsparciu i wpływom Panamerykańskiej Organizacji Zdrowia uzyskał większą legitymizację i opracował konkretne dane i dowody niesprawiedliwości genderowej w istniejącym systemie służby zdrowia. Te dane z kolei pozwoliły przedstawicielkom ruchu przemawiać bezpośrednio do państwowych technokratów i wyjaśniać im, czego w kategoriach ilościowych, na czym polega dyskryminacyjny charakter obecnej polityki. Poza tym, przez lateralną sferę działania państwowego urzędu do spraw kobiet (SERNAM) ruch kobiet uzyskał nowy punkt dostępu wewnątrz aparatu państwa. Wykorzystywane przez SERNAM programy PMG okazały się szczególnie skuteczne w nakłanianiu ministerstwa zdrowia do wdrażania polityki *gender mainstreamingu* pod groźbą cięć budżetowych. Narzędzie to dało SERNAM władzę nad innymi ministerstwami, a programowi sprawiedliwości genderowej przewagę w toczącym się sporze.

Doświadczenie chilijskiej reformy zdrowia pokazuje, że zreorganizowane państwo oznacza dla ruchów kobiecych zarówno ograniczenia, jak i możliwości przeciwstawienia się od wewnątrz obecnemu paradygmatowi neoliberalnej polityki społecznej. Zreorganizowane państwo samo jest przeszczerzeniem kontestacji. Poszczególne obszary państwa mają konkurujące ze sobą programy i cele, a relacje władzy wewnątrz aparatu państwowego nieustannie się zmieniają. Ponieważ duża część tego sporu ma miejsce w rywalizujących sferach lateralnych, kobiecym ruchom bardzo trudno jest zidentyfikować nie tylko punkty dostępu, ale także aktualne w danym momencie ośrodki władzy.

Zreorganizowane neoliberalne państwo odzwierciedla dwa główne prądy epoki transnarodowej globalizacji: ekonomicznie zorientowaną technologię, dominującą w państwie począwszy od okresu dostosowania gospodarczego; oraz działające na rzecz kobiet mechanizmy, które pojawiły się w wyniku nacisków ze strony transnarodowego ruchu kobiet. Mechanizmy te mogą działać oparcie ruchom kobiecym, pod warunkiem, że będą miały znaczący wpływ na inne części aparatu państwowego, i tylko wtedy, gdy owe lateralne sfery (tak jak w przypadku wszystkich lateralnych obszarów decyzyjnych) otworzą się na współpracę i partycypację w ruchach społeczeństwa obywatelskiego. Neoliberalne technokracje, takie jak chilijskie ministerstwo finansów, są dużo trudniejszymi punktami dostępu dla ruchów kobiet. Jednak stosując ich „warunki” argumentacji opartej na dowodach naukowych, oraz dzięki innowacyjnym mechanizmom, takim jak PMG, ruchy kobiet mogą również coś osiągnąć na tym polu.

Tłum. Małgorzata Chmiel

Bibliografia:

- >>> Baldez, Lisa. *Why Women Protest: Women's Movements in Chile*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- >>> Banaszak, Lee Ann, Karen Beckwith i Dieter Rucht, red. *Women's Movements Facing the Reconfigured State*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- >>> Barrientos, Armando. „Getting Better After Neoliberalism: shifts and challenges of health policy in Chile.” *W Healthcare Reform and Poverty in Latin America*, P. Lloyd-Sherlock, red. London: Institute of Latin American Studies, 2000.

- >>> Beneria, Lourdes i Shelley Feldman, red. *Unequal Burden: economic crises, persistent poverty and women's work*, Boulder CO: Westview Press, 1992.
- >>> Biblioteca del Congreso Nacional de Chile. *Conceptualización del Plan de Acceso Universal con Garantías Explícitas (AUGE), Eje de la Actual Reforma de Salud, serie Estudios de Anticipación/CEA/BCN 1(1)*, kwiecień 2002, Valparaíso, Chile: Biblioteca del Congreso Nacional de Chile.
- >>> Reforma de Salud Fondo de Compensación Solidaria, serie UAPRO/BCN/3(057), marzec 2003, Valparaíso, Chile: Biblioteca del Congreso Nacional de Chile.
- >>> Borzutzky, Silvia. *Vital Connections: politics, social security and inequality in Chile*, Notre Dame IN: University of Notre Dame Press, 2002.
- >>> Brenner, Johanna i Barbara Lastlett. "Gender, Social Reproduction, and Women's Self-Organization: considering the US welfare state." *Gender and Society, wydanie specjalne, dotyczące teorii feminizmu marksistowskiego (Marxist Feminist Theory)*, 5(3) 1991: 311-333.
- >>> Carlin, Brian. "Chile: the effectiveness of reform." *W Do Options Exist? The reform of pension and health care systems in Latin America*, M. A. Cruz-Saco i C. Mesa-Lago, red. Pittsburgh PA: University of Pittsburgh Press, 1998.
- >>> Casas, L. *La Salud Sexual y Reproductiva en el Sistema Privado de Salud Previsional*, Santiago, Chile: CORSAPS, 1999.
- >>> Celedón, Carmen i Renato Orellana. *Gobernanza y Participación Ciudadana en la Reforma de Salud en Chile, serie Estudios Socio/Económicos nr 17*, Santiago, Chile: CIEPLAN, 2003.
- >>> della Porta, Donatella. "The Women's Movement, the Left and the State: continuities and changes in the Italian case." *W Women's Movements Facing the Reconfigured State*, L. Banaszak, K. Beckwith i D. Rucht, red. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- >>> Espinola, Rosa, Foro Red de Salud y Derechos Sexuales y Reproductivos (12 maja 2005). *Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C.*, Santiago, Chile.
- >>> Ewig, Christina. "The Strengths and Limits of the NGO Women's Movement Model: shaping Nicaragua's democratic institutions." *Latin American Research Review*, 34(3) 1999: 75-102.
- >>> "Global Processes, Local Consequences: gender equity and health sector reform in Peru." *Social Politics*, 13(3) 2006a: 427-455.
- >>> "Hijacking Global Feminism: feminists, the Catholic Church and the family

planning debate in Peru." *Feminist Studies*, 32(3) 2006b: 632-659.

>>> Franceschet, Susan. "State Feminism and Women's Movements: the impact of Chile's Servicio Nacional de la Mujer on women's activism." *Latin American Research Review*, 38(1) 2003: 9-40.

>>> Frohmann, Alicia i Teresa Valdes. "Democracy in the Country and in the Home: the women's movement in Chile." *W The Challenge of Local Feminisms: women's movements in global perspective* A. Basu, red. Boulder CO: Westview Press, 1995.

>>> Gómez, Adriana. *Red de Salud de las Mujeres Latinoamericanas y del Caribe (8 maja 2005)*. *Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C.*, Santiago, Chile.

>>> González dla la Rocha, M. "The Urban Family and Poverty in Latin America." *Latin American Perspectives*, 22, 1995: 12-31.

>>> Keck, Margaret E. i Kathryn Sikkink. *Activists Beyond Borders: advocacy networks in international politics*, Ithaca NY: Cornell University Press, 1998.

>>> Kurtz, Marcus. "Chile's Neo-liberal Revolution: incremental decisions and structural transformation, 1973-1989." *Journal of Latin American Studies*, 31, 1999: 399-427.

>>> Labra, María Eliana. "La Reinvencción Neoliberal de la Inequidad en Chile: el caso de la salud." *Cadernos de Saude Pública*, 18(4) 2002: 1041-1052.

>>> Lamadrid, S., SERNAM, *wydział do spraw zdrowia (19 maja 2005)*. *Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C.*, Santiago, Chile.

>>> Larrain, S., *była członkini komisji technicznej do spraw reformy zdrowia (13 czerwca 2005)*. *Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C.*, Santiago, Chile.

>>> Las Mujeres y la Reforma de Salud. *Argumentos Para el Cambio*, 51 (Maj) Santiago, Chile: Centro de Estudios de la Mujer, 2002.

>>> Lind, Amy. *Gendered Paradoxes: women's movements, state restructuring and global development in Ecuador*, University Park PA: Penn State Press, 2005.

>>> López, D. *Salud Previsional y Cobertura Femenina*, Documento nr 61, Santiago, Chile: SERNAM, 1999.

>>> Matamala, M. I., *koordynatorka projektu Panamerykańskiej Organizacji Zdrowia w Chile: Gender, Sprawiedliwość i Reforma Zdrowia [Gender, Equity and Health Reform Project] (18 maja 2005)*. *Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C.*, Santiago, Chile.

>>> Matear, Ann. "The Servicio Nacional de la Mujer (SERNAM): women and

the process of democratic transition in Chile 1990-94." *W Neoliberalism with a Human Face? The Politics and economics of the Chilean model*, D. E. Hojman, red. Liverpool: Institute of Latin American Studies, 1995.

>>> Merino, R., były prezes Stowarzyszenia Chilijskich ISAPRE (7 lipca 2005). Wywiad przeprowadzony przez Ewig, C., Santiago, Chile.

>>> MINSAL (Ministerio de Salud). *Transversalización de la Perspectiva de Género en las Políticas de Reforma de Salud en Chile*, Santiago: Gobierno de Chile, 2001.

>>> « Ministra Bachelet: afirman bases para reforma global de salud. » *El Mercurio*, 22 kwietnia: 2001 : A1, A19.

>>> Mujeres en Pie de Guerra. Punto Final, 545, 2002. Dostępne w sieci (7 kwietnia 2006): www.puntofinal.cl/545/reformadesalud.htm

>>> OPS-Chile (Organización Panamericana de Salud en Chile). *Health Profile of Men and Women in Chile*, Santiago: OPS/World Health Organization Gender Equity and Health Reform in Chile Project, 2003.

>>> Pérez, Carlota. *La Transversalidad de Género al Servicio del Fortalecimiento Institucional de los Mecanismos de Adelanto de la Mujer: la experiencia del SERNAM con el PMG de género en Chile*, Santiago, Chile: CEPAL, 2006.

>>> Petchesky, Rosalind. *P. Global Prescriptions: gendering health and human rights*, New York and London: Zed Books, 2003.

>>> Pollack, M. E. *Equidad de Género en el Sistema de Salud Chileno*, nr 123 sería Financiamiento del Desarrollo, Santiago, Chile: CEPAL, Unidad de Financiamiento para el Desarrollo, 2002.

>>> Ramírez Caballero, A. *Género y Sistema Isapre*, Santiago, Chile: Minsal SERNAM, 2001.

>>> Rios Tobar, M. „Chilean Feminism(s) in the 1990s." *International Feminist Journal of Politics*, 5(2) 2003: 256-280.

>>> Schild, V. „New Subjects of Rights? Women's movements and the construction of citizenship in the 'new democracies' *W Politics of Culture, Cultures of Politics*, S. Alvarez, E. Dagnino i A. Escobar, red. Boulder CO: Westview Press, 1998.

>>>> Stetson McBride, Dorothy i Amy G. Mazur, red. *Comparative State Feminism*. Thousand Oaks CA: Sage, 1995.

>>>> Tinker, Irene, red. *Persistent Inequalities: women and world development*. New York: Oxford University Press, 1990.

>>> Tielman, Daniel. "Reforms to Health Systems Financing." *CEPAL Review*, 69, 1999, dostępne w sieci (ostatnio 5 grudnia 2007): www.eclac.org/publicaciones/xml/1/20101/tielman.pdf

>>>> „Reformas al Sistema de Salud en Chile: desafíos pendientes", nr 104 sería Financiamiento del Desarrollo, Santiago, Chile: CEPAL, Unidad de Financiamiento para el Desarrollo, 2000.

>>>> Valiente, Celia. „The Feminist Movement and the Reconfigured State in Spain (1970s-2000).” *W Women's Movements Facing the Reconfigured State*, L. Banaszak, K. Beckwith i D. Rucht, red. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

>>>> Waylen, Georgina. "Women and Democratization: conceptualizing gender relations in transition politics." *World Politics*, 46(3) 1994: 327-354.

>>>> "Women's Eyes on the World Bank: a global network to transform the bank and to meet women's needs." *Women's International Network News*, 23(1) 1997: 14.

Źródło: Christina Ewig. "Reproduction, re-reform and the reconfigured state: Feminists and neoliberal health reforms in Chile." *W Beyond States and Markets. The Challenges of social reproduction*, Isabella Bakker, Rachel Silvey, red. New York: Routledge Press, 2008: 143-158.

@ Christina Ewig. Tekst opublikowany za zgodą Autorki.

O Autorce:

// **Christina Ewig** jest profesorką Gender i Women's Studies oraz politycznych na University of Wisconsin w Madison. Tytuł doktora uzyskała na University of North Carolina w Chapel Hills. Jej najnowsza książka *Second Wave Neoliberalism: Gender, Race and Health Sector Reform In Peru*. University Park: Pennsylvania State University Press (w druku) zajmuje się analizą reform neoliberalnych i ich wpływu na relacje płci w Peru. Wśród innych publikacji można wymienić: "Gender Equity and Health Sector Reform In Colombia: Mixed State-Market Model Yields Mixed Results." *Social Science & Medicine*, 68(6), marzec 2009: 145-1152 (współautor Amparo Hernandez Bello); "Global Processes. Local Consequences: Gender Equity and Health Sector Reform In Peru." *Social Politics*, 13(3), Jesień 2006: 427-455.

CZĘŚĆ III
/// Opieka, globalizacja, restrukturyzacja i
kryzys finansowy

/// Brigitte Young
Kryzysy finansowe a społeczna reprodukcja: Azja, Argentyna i Brazylia

Antyglobaliści postrzegają „konsensus waszyngtoński” jako spiszek mający na celu wzbogacenie bankierów. Nie można powiedzieć, że całkowicie się mylą¹.

Rozdział ten zarysowuje metodologię badania związków między zintensyfikowaną globalizacją², a przestrzenną i czasową reorganizacją społecznej reprodukcji. Ma na celu wskazanie potrzeby dalszych badań i zasygnalizowanie, na czym te badania mogłyby się skupić.

Dlaczego jest to ważne? Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) w okresie 1975-97 zidentyfikował 158 kryzysy finansowe (IMF 1998). W wycenieniu tym nie wykazano kryzysu azjatyckiego z lat 1997/8 i jego rozprzeszczenia się na Rosję i Amerykę Południową (efekt zarażenia). Takie kryzysy mają znaczące skutki dla bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego i społecznej reprodukcji. Kryzysy finansowe nie są niczym nowym czy rzadko występującym, a wręcz stały się charakterystyczną cechą współczesnego okresu zintensyfikowanej globalizacji. Bez względu na to, czy przybierają formę kryzysu zadłużeniowego z lat 1980., kryzysu walutowego w Europie z początku 1990., kryzysu finansowego z Meksyku, Azji, Rosji, Brazylii, Argentyny i Turcji z lat 1980. i późnych 1990., czy trwającego kryzysu bankowego w Japonii, kryzysy te podkreślają rosnącą i wszechobecną niestabilność globalnego systemu finansowego. Gdy Azja, pozornie ostatni bastion stabilności, poddała się problemom z kursami wymiany walut w 1997 roku, finansowa niestabilność rozprzeszczała się na kraje z rzekomo korzystnymi gospodarczymi i monetarnymi warunkami

1. „A Plague of Finance.” *The Economist*, 9 września 2001.

2. Globalizacja jako proces ulęgła przyspieszeniu w ciągu ostatnich dekad. Przyspieszenie to nazwane zostało zintensyfikowaną globalizacją (przyp. tłum.).

mi (Eichengreen 1998), co zdziwiło nawet tych uczonych ekonomistów, którzy specjalizowali się w „ciężkiej azjatyckim”. Jak ujął to David McNally, uczeni ci wierzyli, że „otwarte rynki i swobodnie przepływający kapitał będą zbawieniem dla ludzkości” (McNally 1998:1).

Biorąc pod uwagę powyższe kwestie, w rozdziale tym analizuję zmiany w strukturze władzy, produkcji i reprodukcji we wschodniej Azji i Ameryce Łacińskiej. Skutki kryzysów finansowych mają różnicowany wpływ na różne grupy społeczne. Przyspieszają one przesunięcia w porządkach relacji płci [gender order] w kierunku form bardziej uynkownikowych³, kształtowanych przez dyscyplinarny neoliberalizm. Tak w krajach OECD, jak i w krajach rozwijających się powołują one nowe mechanizmy, które przekształcają relacje społeczne. Kryzysy finansowe wiążą się z reorganizacją, szczególnie w kwestiach opieki i zabezpieczania świadczeń, która zmniejsza bezpieczeństwo społeczne wielu milionów ludzi. Takie kryzysy i zakłócenia nie wynikają w prosty sposób z działania sił rynkowych, lecz można je bezpośrednio związać z decyzjami politycznymi i ośrodkami władzy państwowej, które są odpowiedzialne za wprowadzanie reformów fiskalnych. Polityka państwa jest zamknięta w ramach określonych przez nowe zapisy konstytucyjne, w tym takie jak systemy stałych kursów walutowych, a w przypadku Argentyny izbę walutową⁴. Tak prowadzona polityka przyczynia się do ograniczenia i cięcia wydatków w ramach zabezpieczeń społecznych, co powoduje nierówne efekty dla różnych grup społecznych, które ponoszą ich ciężar. Rozdział ten podkreśli, w jaki sposób dyscyplinarny neoliberalizm, pomimo oferowania nowych wolności kobietom (takich jak sprzedaż swojej siły roboczej na rynku), nie przyniósł przekształceń potrzebnych do zapewnienia sprawiedliwości i siły emancypacyjnej kobietom. W rzeczy samej w krajach rozwijających się aktualny kryzys finansowy pogorszył warunki życia wielu ludzi, kreując większą niepewność i utrudniając walkę o przetrwanie tak kobietom, jak i mężczyznom. W ten sposób niektóre dowody zaprezentowane w rozdziale sugerują, iż wzrastająca niepewność podstaw życia najuboższych grup w światowej hierarchii społecznej jest tak konsekwentną, jak i warunkiem

istnienia ogólniejszej globalizacji na poziomie elit i klas profesjonalistów.

Zintensyfikowana globalizacja, kryzysy finansowe i społeczna reprodukcja

Kiedy w grudniu 2001 roku w Argentynie wybuchy strajki, walki uliczne i grabieże sklepów, w których zginęło 20 osób, a setki zostały ranne, był to sygnał upadku neoliberalnego modelu zintensyfikowanej globalizacji – procesu przerywanego częstymi i intensywnymi ekonomicznymi i społecznymi kryzysami oraz ogólnym poczuciem braku bezpieczeństwa (Gill 2003b). Kryzys w Argentynie, który wpłynął również na Brazylię i Urugwaj, był czymś więcej niż kryzysem ekonomicznym, czy politycznym. Spójność społeczna była zagrożona, a obywatele utracili zaufanie do politycznych i społecznych instytucji (Hufschmid 2002).

Kryzys argentyński – podobnie jak kryzysy azjatyckie – nie powinien się wydatzyć. W końcu Argentyna była *Wunderkind* Międzynarodowego Funduszu Walutowego i grupy G7 (siedmiu dużych zachodnich krajów uprzemysłowionych, które skutecznie ustanowiły nadzór w gospodarce światowej). Argentyna stosowała się do zaleceń przez MF-W reform pro-rynkowych, do których zaliczono wzmocnienie budżetu państwa, deregulację i prywatyzację sektora publicznego, obniżenie celi, oraz zdecydowane, pełne otwarcie rynków kapitałowych na swobodne przepływy funduszy. Wprowadzając taką politykę prezydent Menem radykalnie zerwał z interwencjonizmem i inflacyjną polityką stosowaną w przeszłości. W 1991 roku wprowadził izbę walutową, aby stworzyć quasi-konstytucyjny mechanizm dyscyplinowania od zewnątrz [krajowej] polityki makroekonomicznej, co miało na celu pozyskanie zaufanie inwestorów⁵. Izbę walutową jest instytucją pieniężną, która produkuje (drukuję) banknoty i monety posiadające całkowite pokrycie w zagranicznej walucie rezerwowej. W ten sposób peso stało się w pełni wymienne na walutę rezerwową (dolar amerykański) po stałym kursie wymiaru: tak więc każde peso wystawione w Argentynie

3 Oczywiście należy być ostrożnym w dokonywaniu normatywnych sądów na temat zalet tradycyjnych stosunków społecznych, gdyż są one częścią kryzysu dla kobiet.

4 Izbę walutową ang. currency board jest najprostszą formą systemu stałego kursu walutowego. Po wprowadzeniu izby walutowej bank centralny zobowiązany jest do wymiany waluty narodowej na zagraniczną walutę rezerwową po określonym stałym kursie (przyp. tłum.).

5 System izby walutowej jest podobny do stałego kursu wymiaru walut, który łączy dwie waluty, jednakże, unifikacja byłaby pełna jedynie, jeżeli Argentyna zaakceptowałaby pełną dolaryzację i skucie waluty, natomiast, dopuszczając do obiegu jedynie dolary amerykańskie. Opcja taka była rozważana przez prezydenta Menema w 1999 roku.

było w całości wsparte jedynym dolarem amerykańskim. Celem takiego działania było stworzenie polityki, która byłaby wiarygodna w oczach zagranicznych inwestorów ponieważ, z racji stałego kursu wymiany waluty, inwestorzy nie odczuwaliby żadnego zagrożenia dewaluacją waluty. Czuliiby się w ten sposób chronieni przed jakąkolwiek deprecjacją ich kapitału (własności i aktywów) spowodowaną zmieniającymi się warunkami monetarnymi. Układ ten miał na celu zapobieganie ucieczce kapitału (zakładano, że to właśnie kontrola waluty i kapitału, a nie sytuacja odwrotna, powoduje ucieczkę kapitału). Tak więc celem było nie tylko zatrzymanie kapitału, ale także przyciąganie inwestycji zagranicznych i przezwyciężenie stagnacji gospodarczej, której Argentyna doświadczała przez większość swojej współczesnej historii⁶.

Taki scenariusz w efekcie spowodował podporządkowanie argentyńskiej niezależności pieniężnej polityce amerykańskiej Rezerwy Federalnej pod formalnym nadzorem MFV. W efekcie, krajowa podaż pieniądza stała się całkowicie zależna od przepływu kapitału zagranicznego (Flassbeck 2002). W krótkim okresie hiperinflacja zaniknęła, a Argentyna była w stanie przyciągnąć ogromne ilości kapitału zagranicznego, po to by przykładowo wykupić relatywnie tanie, nowo przyważywane aktywa państwowe. Jednakże argentyńska waluta została przewartościowana częściowo z powodu znaczącej aprecjacji dolara amerykańskiego w stosunku do walut ważniejszych partnerów handlowych Argentyny (np. Brazylia dewaluowała swoją walutę o 40% w 1999 roku, nastąpiła znacząca deprecjacja euro tuż po jego wprowadzeniu w styczniu 1999). Oznaczało to utratę konkurencyjności przez Argentynę, nastąpiła stagnacja w eksporcie, a gospodarka weszła w recesję. W tym samym czasie argentyńskie elity, waszyngtońskie instytucje finansowe oraz zagraniczni inwestorzy przymknęli oczy na oczywistą prawdę: ktokolwiek pożyczcza w twardej walucie, musi oddać w twardej walucie albo ryzykuje niewywiązanie się z zobowiązań. Argentyna doświadczyła ciężkiego kryzysu walutowego w 2001 roku a na początku 2002 roku została zmuszona do odejścia od stałego kursu wymiany jednego peso na jednego dolara. Kryzys, który utrzymuje się teraz

6 Przypomnienie redaktora: w przypadku takiej polityki w Argentynie, stałaby się ona w pełni wiarygodna jedynie, gdy rozpiętość siły oprocentowania pomiędzy pożyczkami denominowanymi w peso i tymi w dolarach amerykańskich byłaby bliska zeru, wskazując na identyczne poziomy ryzyka. W rzeczywistości rozpiętość (a więc premia za ryzyko) była często szersza niż w latach 90. XX wieku, wskazyując na niższe niż pełne zaufanie mobilnych inwestorów w wiarygodność (bezpieczeństwo) systemu izby walutowej. W roku 2002, kiedy system upadł, okazało się, że mieli rację.

w Argentynie przewyższa w swoich rozmiarach i skutkach społecznych kryzysy z lat 1975, 1981 i 1989. Argentyna doświadcza wielkiego przyrostu ubóstwa, destrukcji bazy przemysłowej i załamania funkcji państwa na poziomie lokalnym i krajowym, oraz niemożliwości obsługi swojego długu zagranicznego (Becerra et al. 2002).

Chociaż Brazylia nie pogrążyła się całkiem w ekonomicznym chaosie jak Argentyna, niemniej również stoi przed ogromnymi problemami ekonomicznymi, w dużej mierze spowodowanymi przez zaadaptowanie przez nią dyscyplinarnego neoliberalizmu, czego przykładem są polityki z lat 90. XX wieku. 30 miliardów USD pożyczki, która Brazylia otrzymała od MFV we wrześniu 2002 roku było największą pożyczką, jaką MFV przekazał pojedynczemu krajowi. Ta ogromna transfuzja finansowa nie przyniosła spodziewanych skutków. Waluta brazylijska (real) w dalszym ciągu pogrążyła się, co jakiś czas osiągnął kolejne dno. Fakt, że kandydat partii socjalistycznej (PT), Luiz Inacio Lula de Silva miażdżąco wygrał ostatnie wybory prezydenckie w Brazylii i przejął władzę 1 stycznia 2003 roku, jest w dużej mierze wynikiem odrzucenia neoliberalnej polityki prezydenta Cardoso prowadzonej w latach 90. XX wieku. Obietnica Luli, że walka z głodem jest ważniejsza od obsługi długu zagranicznego spowodowała, że stał się symbolem nadziei na inny rodzaj globalizacji w Ameryce Łacińskiej (ATTAC 2003).

Oczywiście za tymi problemami stoi zdecydowanie więcej niż to co pozwala dostrzec tradycyjny dyskurs ortodoksyjnej ekonomii politycznej. Aby wyjaśnić, co oznacza zakres i głębia kryzysu finansowego musimy spojrzeć poza względnie wąskie problemy „ekonomiczne” związane z wiarygodnością, polityk rządowych i zaufaniem zagranicznych inwestorów. W istocie, problemem w dużym stopniu nieobecny i przemilczany w ortodoksyjnym dyskursie akademickim dotyczącym kryzysów gospodarczych i finansowych jest wymiar społeczny kryzysów, a w szczególności kwestie społecznej reprodukcji i społecznego bezpieczeństwa. Jak zauważają redaktorzy tej książki (Isabella Bakker i Stephen Gill, 2003), wiele podejść krytycznych analizujących mechanizmy nowej globalnej ekonomii politycznej poszukiwało wyjaśnienia kryzysów transformacji z perspektywy władzy i produkcji. Gill poszedł dalej niż większość teoretyków krytycznych zwracając uwagę środowisku intelektualnemu, aby rozumieć globalizację nie należy ujmować ją tylko w wąskim sensie ekonomicznym, ale szerzej w sensie przekształceń społecznych i kulturowych. Równie istotne w jego ana-

lizie są zmienny w zarządzaniu gospodarczym [economic governance] – przykładowo, izby walutowe, stałe kursy wymiany walut, czy polityka niezależnych banków centralnych, której celem jest utrzymywanie niskiej inflacji – wszystkie one miały na celu zapewnienie podporządkowania działań przyszłych rządów neoliberalnej ramie akumulacji. Odpowiednikiem tych nowych dyscyplinarnych ram polityki makroekonomicznej są dwustronne, regionalne i wielostronne porozumienia handlowe i inwestycyjne (np. WTO), które wymuszają podporządkowanie liberalnej polityce i silną ochronę praw własności. W tym kontekście Gill sugeruje, że restrukturyzacja globalnego kapitalizmu dotyczy restrukturyzacji państwa i władzy politycznej, ale również społeczeństwa i kultury (Gill 1999, 2003a).

Podsumowując, w większości teorii krytycznych brakuje zrozumienia tego, jak restrukturyzacja gospodarki światowej wpływa na procesy społecznej reprodukcji. Też przedmiotem dyskusji powinny być także w jakim zakresie, związane z nowym globalnym porządkiem rynkowym, naciski na dyscyplinę i konkurencyjność wpływają na fragmentaryzację społeczności, zwiększanie nierówności i intensyfikację niepewności społeczno-ekonomicznej. Pomijana jest także rola kobiet. Kobiety pełnią szczególną rolę w globalnej ekonomii politycznej z powodu swojego umiejscowienia pomiędzy produkcją a społeczną reprodukcją. Ich relacje z rynkiem są bardziej skomplikowane niż mężczyźni, ponieważ znajdują się na rozdrożu produkcji i społecznej reprodukcji.

Wzrastające zagrożenie dla bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego poprzez niestabilność finansową, nierówności dochodów, ubóstwo i bezrobocie, przemoc w rodzinie, wojny domowe degradację środowiska naturalnego, czystki etniczne i handel ludźmi wymaga stworzenia nowych teorii, które wezmą pod uwagę skomplikowane i wielowarstwowe powiązania, od potrzeb lokalnych i krótkoterminowych, do globalnych i długoterminowych wymogów ludzkiego przetrwania. W konsekwencji kryzysu azjatyckiego pojawiła się na rynku akademickim znaczna ilość badań koncentrujących się na czynnikach polityki makroekonomicznej, które doprowadziły do załamania finansowego. Ale tylko nieliczne badania powiązały niestabilność finansową z codzienną niepewnością ludzi najbardziej zagrożonych. Jeśli spojrzymy „z dołu do góry” zobaczymy, że załamanie finansowe destabilizowało warunki przetrwania mas robotników niewykwalifikowanych i osób zmarginalizowanych. Niepewność pracy i dochodu, niepewność zdrowotna, środowiskowa, niepewność polityczna i społeczna,

wszystkie pogorszyły się w wyniku kryzysu finansowego (Grown et al. 2000). Ale fragmentaryzacja społeczna, dezintegracja i ubóstwo nie rozkładają się równo pomiędzy krajami, klasami, płciami i grupami etnicznymi. Przeciwnie, ich skutki są bardzo nierówno rozłożone.

Biorąc powyższe pod uwagę, rozdział ten ma na celu zaprezentowanie perspektywy feministycznej i radykalnej ekonomii politycznej. Przedstawię w nim jak globalne załamanie finansowe wraz ze swoim druzgocącym wpływem na bezpieczeństwo społeczno-ekonomiczne i rozwój społeczny jest uderzającym przejawem globalnych sprzeczności pomiędzy rosnącą siłą kapitału z jednej strony a z drugiej realnością społecznej reprodukcji dla większości ludzi, którzy mieszkają w regionach dotkniętych przez kryzysy. W pierwszej części skupię się na społecznej reprodukcji i na tym, jak rekonstruowane są systemy genderowe i porządku relacji płci. W drugiej części analizuję azjatycki kryzys finansowy i jego wymiar społeczny w kontekście relacji pomiędzy finansami, płacą, pracą, reprodukcją i feminizacją przetwarzania. Wreszcie, skoncentruję się na tym, jak regionalne kryzysy ekonomiczne doprowadziły do przemieszczeń w strukturze społecznej [dislocation], które wpłynęły na społeczną reprodukcję i zaspokajanie podstawowych potrzeb większości grup zagrożonych w Argentynie i Brazylii.

Zmieniające się ramy zarządzania

Współczesna globalna transformacja pokrywa się z ważnymi zmianami w zarządzaniu produkcją i społeczną reprodukcją. Jak zauważono w rozdziale pierwszym⁷, społeczna reprodukcja dotyczy ciągłej reprodukcji utowarowionej siły roboczej, jak i procesów społecznych oraz relacji ludzkich związanych z tworzeniem i utrzymywaniem porządku społecznego.

W tym kontekście, podział „prywatne” i „publiczne” był cechą charakterystyczną ery industrialnej. To co uważane było za pracę produktywną wyznaczało ramy sfery publicznej i „gospodarki”. Praca w domach prywatnych, produkcja żywności na własne potrzeby [subsistence work] i w mniejszym zakresie drobna produkcja rzemieślnicza są zazwyczaj charakteryzowane jako

7. Też książki, tj. Isabella Baker i Stephen Gill, *Global political economy and social reproduction*, rozdz. 1 w: *Power, Production and Social Reproduction*, Houndmills/New York: Falgrave Macmillan, 2003.

praca „nieproduktywna”. Ten podział pracy był powiązany z relacjami płci, wyznaczając specyficzne role kobietom i mężczyznom. Mężczyźni mieli być żywicielami rodzin na formalnym publicznym rynku pracy, kobietom przypisano odpowiedzialność za opiekę i nieodpłatną pracę w zakresie reprodukcji społecznej w domu i podporządkowano je mężczyznom. Po II wojnie światowej, pojęciowa separacja prywatnego i publicznego w erze industrialnej uformowała również kluczowe założenia liberalno-demokratycznej ekonomii politycznej, pomimo iż przedstawiała być adekwatna wraz ze zwiększającym się elastycyzaniem pracy kobiet. Współcześnie, rosnąca integracja kobiet na formalnym rynku pracy również doprowadziła do nowego zdefiniowania ról poszczególnych płci. Aktualnie dużo kobiet pracuje jako płatna siła robocza w elastycznych, uynkwonionych i bardziej zindywidualizowanych ramach. Nowe formy pracy stanowią wyznacznik dualizmu publiczno-prywatnego, podobnie jak zmiany w aktywności w ramach rodziny w kontekście neoliberalnej restrukturyzacji. Czy to na Karaibach, w Azji, czy w „globalnych miastach”, wspólną cechą pracy kobiet jest godzenie działalności w formalnej (transnarodowej) produkcji, w sektorze nieformalnym oraz na rzecz rodziny. Granice tych przestrzeni ekonomicznych są raczej płynne dla kobiet, lecz względnie nieelastyczne dla mężczyzn (Young 2001a, 2001b).

W rezultacie tych zmian w produkcji i reprodukcji społecznej, porządek i systemy relacji płci związane ze zintensyfikowaną globalizacją, również podlegają transformacjom. Koncepcja systemu relacji płci odnosi się do zinstytucjonalizowanych praktyk i form genderowego systemu dominacji, które ugruntowały się jako porządkujące zasady społeczne we wszystkich społeczeństwach. Społeczne normy, reguły, regulacje i zasady nie są bytami neutralnymi ze względu na płeć (gender-neutral), lecz wpisane są w nie specyficzne normy dla ról jakie mężczyźni i kobiety mają odgrywać w systemie. Sieć przenikających się obyczajów społecznych i kulturowych utrwała się wówczas w instytucjonalnej strukturze konkretnych ram rządzenia. Te zinstytucjonalizowane, lecz różniące się od siebie praktyki dotyczące relacji płci są stałe reprodukowane. Porządki Genderowe są agregatami utworzonymi z systemów relacji płci na poziomie polityki w skali makro. Porządki te tworzą interakcje pomiędzy władzami państwowymi, które zawierają w sobie relacje płci, kulturowe definicje gender, oraz historyczne możliwości zawarte w stosunkach pomiędzy płciami. Jak wykazano w rozdziale 4, stabilizowane są one przy pomocy różnych mikro i mezo praktyk, które zapewniają reprodukcję genderowych porządków wewnątrz i pomiędzy

krajami (Connell 1987, Young 2001b).

Można więc postawić hipotezę, iż w kontekście neoliberalnej restrukturyzacji, porządek i systemy relacji płci są gwałtownie przekształcane, co sugeruje, że w ramach tych procesów praca związana ze społeczną reprodukcją podlega przeobrażeniom. Jednakże te transformacje nie są takie same we wszystkich krajach, czy regionach. Zależą one raczej od różnych czynników. Po pierwsze, musimy zbadać stopień, w jakim społeczna reprodukcja i warunki zabezpieczenia społecznego zostały zredefiniowane wskutek nowej ekonomii politycznej i ram prawnych [Juridical frameworks] dyscyplinarnego neoliberalizmu. Biorąc pod uwagę siłę kapitału związanego z MFW do narzucania społeczeństwu argentyńskiemu dyscypliny fiskalnej oraz deflacji można się spodziewać, że transformacje społeczne mają głębszy zakres w Argentynie niż w Brazylii. Jako że polityka monetarna była determinowana przez czynniki zewnętrzne, polityka fiskalna stała się narzędziem dostosowań gospodarczych poprzez redukcję wydatków, co zmniejszyło nakłady na zabezpieczenie podstawowych potrzeb społecznych i ekonomii opieki. Tak więc podczas, gdy polityka pieniężna Argentyny była efektywnie podporządkowana finansowym i politycznym interesom Stanów Zjednoczonych i podczas gdy Brazylija była również uzależniona od pożyczek z MFW, aby obsługiwać swój dług publiczny, Brazylii udało się utrzymać część suwerenności polityki pieniężnej, częściowo dlatego, iż nie zdecydowano się tam na wprowadzenie stałego kursu wymiany waluty na dolara amerykańskiego. Od 1991 roku, czyli od momentu wprowadzenia systemu izby walutowej, Argentyna już nie miała takiej możliwości.

Po drugie, warto podkreślić, że wpływ ekonomicznej restrukturyzacji na społeczną reprodukcję zależy od historycznego podziału pracy między płciami, klasowego podziału między kobietami i hierarchii oraz norm rasowych w poszczególnych formacjach społecznych. W analizie przesunięcia porządku relacji płci od produkcji typu fordowskiego do zintensyfikowanej, neoliberalnej globalizacji, wyodrębniłam trzy główne transformacje:

1. koniec modelu płacy rodzinnej i rosnącą feminizację siły roboczej;
2. rekonfigurację podziałów prywatne / publiczne, i produkcja / reprodukcja w kierunku zmieniających się granic i płynności pomiędzy gospodarstwami zmnietaryzowaną i zmnietaryzowaną;
3. rosnące nierówności wśród kobiet spowodowane prywatyzacją społecznej reprodukcji i jej różnym wpływem na kobiety, w zależności od klasy, rasy i nar-

dowości (Young 2001b).

Podczas gdy te specyficzne cechy początkowo identyfikowano w zachodnich krajach uprzemysłowionych, restrukturyzacja globalnej ekonomii politycznej i rosnąca siła kapitału zmusiły kraje od Azji po Amerykę Łacińską do prywatyzacji, deregulacji i liberalizacji gospodarek doprowadzając w ten sposób do zwiększenia ulowarowienia [komodyfikacji] i deformalizacji społecznej reprodukcji na całym świecie. Programy Dostosowania Strukturalnego (SAP) MFW i Banku Światowego w krajach, które mają problemy z płynnością, zawsze doprowadzały do przesunięcia kosztów z gospodarki opłacanej do niepłatnej i wystawiały kobiety na działanie sił rynkowych. Polityka Funduszu Zazwyczaj wymagała redukcji wydatków z budżetu państwa, obniżki realnych płac, ograniczenia popytu konsumpcyjnego gospodarstw domowych i podkreślenia znaczenia liberalizacji handlu i wzrostu eksportu. Wszyskie te działania wpływają na relacje płci zmieniając stosunki pomiędzy sferą produkcyjną a nieprodukcyjną (reprodukcyjną), oraz rolę państwa w definiowaniu i rozszerzaniu tego, co „prywatne” (Bakker 1994). W odpowiedzi na restrykcje budżetowe, kraje dokonują nieproporcjonalnych redukcji wydatków na usługi ekonomiczne i społeczne, próbując w ten sposób uniknąć ograniczenia w wydatkach na administrację publiczną i/lub budżetach wojskowych. Ciężca w edukacji, w usługach zdrowotnych, dotacjach do żywności i transportu, wydatkach na kanalizację, usługach ułatwiających dostęp do wody i innych wydatkach na opiekę najbardziej uderzają w tych „którzy są członkami podporządkowanej klasy, płci, czy grupy etnicznej, nie są w pełni właścicielami swojej pracy, lecz są podmiotami kontroli patronów, właścicieli, wódzów, lokalnych „szefów”, „głów” wiosek, mężów, ojców, wobec których mają obowiązki, które są egzekwowane, w ostateczności, przez jawną przemoc” (Eison 1997, 55).

Programy Dostosowania Strukturalnego doprowadziły do ekspansji i pogłębienia rynku w krajach, których dotyczyły i uszczupliły środki do tej pory przeznaczone na opiekę, tak nieodpłatną, jak i usługi dostarczane przez sektor publiczny (Beneria 1999). Jak wskazują Grown, Eison i Cagatay wywieranie nacisku na opiekę odbywa się kilkoma kanałami: „zwiększenie czasu, który kobiety i mężczyźni przeznaczają na odpłatną pracę ogranicza nieodpłatny czas przeznaczany na opiekę; ciężca wydatków publicznych podejmowane pod

wplywem międzynarodowych czytników ekonomicznych ograniczają zapewnianie publicznych świadczeń w zakresie opieki; oraz nacisk na jakość usług w dziedzinie opieki świadczonych przez sektor prywatny co jest skutkiem konkurencyjnego obniżania kosztów” (Grown et al. 2000:1147). Te działania mające na celu ograniczenie kosztów mogą w krótkim okresie zwiększyć konkurencyjność krajów obniżając cenę pracy i pomagając wzmocnić krajowy budżet. Jednakże w długim okresie erozja edukacji, usług opieki zdrowotnej i innych dóbr publicznych może prowadzić do zwiększenia przestępczości, przemocy wobec kobiet i dzieci, do ograniczenia możliwości kształcenia dziewczynek, zwiększenia ilości zakażeń HIV, erozji solidarności społecznej i w ostateczności może doprowadzić do mniejszego wzrostu gospodarczego i ograniczenia możliwości produkcyjnych kraju jako całości.

Zgłębiając zagadnienie, w jaki sposób regionalne kryzysy finansowe mogą przyczynić się do utraty podstaw do życia, ze zróznicowanym wpływem na stosunki płci, ras, czy klas w Azji i Ameryce Łacińskiej, skupię się na czterech kluczowych składnikach reprodukcji społecznej (Hartsock 2001, zobacz również Bakker w niniejszym zbiorze oraz Troung 2000):

1. Reprodukcyjna biologiczna odnosi się do prokreacji i wychowania potomstwa, procesu fizycznego rozwoju ludzi. Ale biologiczna reprodukcja odnosi się również do międzynarodowego handlu organami ludzkimi, w którym ludzie są utowarowieni, posztukowani na organy i sprzedawani na rynku w takiej formie.
2. Reprodukcyjna siła roboczej odnosi się nie tylko do utrzymania przy życiu (męskich) pracowników, aby mogli sprzedawać swoją moc wytwórczą na rynku, ale również utrzymania mocy wytwórczych kobiet i dzieci w gospodarce formalnej, nieformalnej, jak i w produkcji na własne potrzeby.
3. Reprodukcyjna ekonomii opieki dotyczy między innymi przygotowywanie posiłków, opieki nad dziećmi, osobami starszymi, pracy na rzecz społeczności lokalnej, wolontariatu w organizacjach pozarządowych i zapewniania psychologicznej „osłony” członkom rodziny w rezultacie braku bezpieczeństwa ekonomicznego (Troung 2000).
4. Płatna „praca reprodukcyjna” odnosi się do pracy w sektorze seksualnym, prostytucji i rozywki, jak i do odpłatnej pracy opiekuńczej na rzecz gospodarstw domowych. Szczególną cechą tego rodzaju mocy wytwórczych jest oddanie się w posiadanie i kontrolę innym. Kobiety i dzieci są towarami w takim sensie, że „są konsumowani, używani jak inne produkty” (Hartsock 2001). Praca nie-

8 Zob. Feministyczny słownik pojęć z ekonomii, http://www.ekologiasztuka.pl/link.tank.feministyczny/readarticle.php?article_id=216. [zryp. tłum.]

wolnicza często powiązana z przemocą, pozbawieniem legalnego statusu, międzynarodowe sieci handlu kobietami i dziećmi, które występują w szarej strefie i w gospodarkach zamorskich pozostaje w dużej mierze niewidoczna (Sassen 2000, Troung 2001). Wyzysk w świadczeniu usług seksualnych musi być poddany analizie i rozumiany jako porażka państwa w zakresie zapewniania ochrony kobietom i dzieciom w warunkach zintensyfikowanej globalizacji, jak również jako aktywna część strategii państwa powiązana z wyżyskiem kobiet (zobacz również rozdziały 5 i 8).

Wschodnioazjatyckie kryzysy finansowe i ich wpływ na społeczną reprodukcję

Singh i Zammit używają słowa „stopienie” [meltdown] dla określenia tego, co stało się z walutą i giełdami w pięciu krajach wschodnioazjatyckich najbardziej poszkodowanych przez kryzys finansowy (Indonezji, Malezji, Singapuru, Korei Południowej i Tajlandii). Pomiedzy 1 lipca 1997 roku, a lutym 1998 wartość giełdy indonezyjskiej obniżyła się o 80%, a waluta uległa deprecjacji o 70%. W Tajlandii ceny w tym samym okresie obniżyły się o 50% a wartość kursu wymiany względem dolara amerykańskiego zmniejszyła się o ponad 4% (Singh i Zammit 2000: 1266). „Stopienie” w sektorze finansowym wygenerowało głęboki kryzys gospodarczy. Produkt krajowy brutto zmniejszył się w Korei i Malezji o ponad 5% w 1998 roku, a w Tajlandii obniżył się o prawie 8%, podczas gdy w Indonezji o zatrważające 20%. Gospodarcza zapasć miała katastrofalny wpływ na ubóstwo i płace realne. Według obliczeń Banku Światowego, cyfrowych przez Singh i Zammit, dodatkowych 17 milionów osób w Indonezji spadło poniżej linii ubóstwa w 1998 roku, 2,3 miliony w Tajlandii, ponad pół miliona (665 tys.) na Filipinach, i tuż poniżej połowy miliona w Malezji. W skutek kryzysu finansowego w sumie około 20 milionów ludzi dołączyło do 30 milionów, które to tej pory żyły poniżej linii ubóstwa w tych krajach (Singh i Zammit 2000).

Większość badań ekonomicznych analizujących finansową niestabilność Azji Wschodniej nie bierze pod uwagę czynników geopolitycznych. Dyskusje ograniczają się do kontrowersji czy kryzys wystąpił z przyczyn endogenicznych (słaby system bankowy i „kapitaizm koleśki”), czy z powodu ogromnych przepływów kapitału zagranicznego (Eichengreen 1998; Hufschmid 2002). Lecz, jak wskazał Gill, miały w tym udział również czynniki geopolityczne

zwłaszcza odciek Stany Zjednoczone użyły swoich sił strategicznych by narzucić Azji specyficzny neoliberalny model restrukturyzacji (Gill 1999). Ta uwaga jest istotna ponieważ wskazuje na odejście od modelu kapitalizmu sterowanego przez państwo, jaki był dotychczas upowszechniony w Azji w kierunku systemu wolnorynkowego z jego wskazaniem na deregulację, liberalizację i prywatyzację. Gdy tylko kryzys przetoczył się przez kraje, MFW wkroczył nie tylko po to by przeprowadzić restrukturyzację makroekonomiczną, ale również by narzucić głębokie reformy strukturalne, które z kolei usunęły wrażliwe systemy zabezpieczenia socjalnego, jakie zaczęto wprowadzać podczas okresu „azjatyckiego cudownego” wzrostu.

„Odgórna globalizacja” w postaci transnarodowego kapitału i międzynarodowych instytucji finansowych stworzyła warunki, które spowodowały, że kraje te otworzyły się na dyscyplinarne neoliberalne zarządzanie. Wynikłe przesunięcia w reprodukcji społecznej, opiece i zabezpieczeniu podstaw do życia w Azji nie są więc jedynie rezultatem działania sił ekonomicznych. W wyniku strategii neoliberalnych rekonfiguracji państwa i rygorystmu fiskalnego, dobra publiczne niezbędne dla zabezpieczenia społecznego, zostały ograniczone intensyfikując w ten sposób niepewność znacznej części zmarginalizowanej populacji. Jednakże zwiększenie niepewności społeczno-ekonomicznej jest tematem, który zniknął z mediów i dyskusji akademickich. Pięć lat po kryzysie MFW wciąż postrzega załamanie finansowe w Azji jako zjawisko krótkoterminowe. Wykorzystując dane makroekonomiczne analitycy finansowi podkreślają pozytywne tendencje wzrostu gospodarczego, umiarkowaną inflację i wzmocnienie się kursów wymiany walut w krajach azjatyckich, podczas gdy w rzeczywistości ten „dobrobyt” makroekonomiczny jest nierównomiernie rozłożony i jest szczególnie kruchy (Furtado 2000, Lim 2000, Singh i Zammit 2000).

Zanim zaprezentujemy dane dotyczące wymiaru relacji płci kryzysu wschodnioazjatyckiego, warto rozważyć ostrzeżenie Troung, iż eurocentryczna perspektywa nie jest wystarczająca, aby uchwycić rekonfigurację różnic genderowych podczas procesu „cudu azjatyckiego” (Troung 2000). Przekonuje ona, iż ani cud azjatycki ani kryzys i jego konsekwencje nie mogą zostać zrozumiane bez skupienia się na „zakorzenieniu” norm dotyczących relacji płci, które w dużej mierze wpływały na wzrost gospodarczy oraz spowodowały, iż kobiety stały się bardziej zagrożone w czasach kryzysu. Thanh Dam Troung wyróżnia czteropoziomowy porządek relacji płci dla krajów azjatyckich:

1. Konstrukcja⁹ pracownika zarabiającego pensję [wage earner], która odpowiada męskim normom i jest powiązana z formalnym systemem zatrudnienia i zabezpieczeń społecznych;
2. Konstrukcja tymczasowego pracownika zbudowana tak, aby odpowiadać normom kobiecym, jest związana z ograniczonym dostępem do czasowych kontraktów w niepełnym wymiarze czasu pracy, wynagrodzenia za jednostkę wyprodukowaną (szukę) i pracy nieregularnej. Takie normy mogą być zastosowane bez względu na płeć;
3. Zależna gospodni domowa – odpowiedzialna za podtrzymanie warunków do życia siły roboczej i pracę opiekującą – co może, ale nie musi, oznaczać godzenia pracy niewynagradzanej z pracą odpłatną;
4. Wynagradzane „pracowniczkę i pracownicy reprodukcyjni”, co oznacza albo różne formy usług seksualnych, w prostytucji czy rozrywce, albo usługi prac domowych za wynagrodzeniem (Truong 2000: 161).

Ideologia dotycząca relacji płci, do której odwołuje się Truong opiera się na gloryfikacji podporządkowania i poświęcenia jako zalet kobiecych, które objawiają się w poszczególnych porządkach genderowych w Azji Wschodniej. Nawet Dział Banku Światowego ds. Środowiska i Rozwoju Społecznego w Azji Wschodniej [World Bank East Asia Environment and Social Development Unit] ostrzega, że wykorzystywanie zagregowanych danych statystycznych nie odzwierciedla kulturowych, prawnych i instytucjonalnych różnic doświadczanych przez kobiety i mężczyzn. Analizując uczestnictwo kobiet i mężczyzn w sile roboczej w Korei, jeden z analityków cytuje tradycję konfucjańską i patriarchalny system rodziny jako instytucjonalne podstawy dyskryminacji ze względu na płeć, która panuje we wszystkich społecznych, politycznych i ekonomicznych strukturach (Slok 2001).

Wschodnioazjatycka ideologia relacji płci głosząca podporządkowanie kobiet miała rozstrzygający wpływ na to jak kobiety zostały włączone do siły roboczej podczas okresu „cudu azjatyckiego”. Przejście od strategii substytucyjnego importu¹⁰ do zorientowania na eksport w gospodarkach azjatyckich doprowadziło do

9. Pojęcie „konstrukcja” jest zaczerpnięte z tradycji społecznego konstruktoryzmu, która przyjmuje, iż „wspólny sens” i pojęcia czy siałki pojęciowe, które się nam składają są konstruowane za pomocą języka i uzgadnianie i renegocjowanie społecznie; wspólny sens jest historycznie zmienny a jego użycie niałe jest lokalnie specyficzne. Pojęcie gender, czyli płci społecznie konstruowanej wywodzi się z tej tradycji nauk społecznych. Zob. także omówienie debat w społecznym konstruktoryzmie i ich krytykę w David Howarth (2008) *Oficyna Naukowa*. Warszawa (przyp. red.).

10. Polityka substytucyjnego importu jest strategią rozwojową promowaną przez strukturalistów, polegającą

działo do olbrzymiego wzrostu uczestnictwa kobiet w sile roboczej. W Korei stopa zatrudnienia kobiet wzrosła z 36,3% w 1963 roku do 48,7% w 1996 (Yoon, 1998). Jednakże, jak wykazały ostatnio ekonomistki feministyczne, integracja kobiet powiązana była z nierównością płac. W fascynującym badaniu Seguino przekonyje, że nierówności ze względu na płeć wpłynęły stymulującą na wzrost gospodarek wschodnioazjatyckich. Niskie płace kobiet napędzały inwestycje i eksport poprzez obniżanie jednostkowych kosztów pracy, zapewniając walutę na zakup kapitału i dóbr pośrednich, co z kolei przełożyło się na wzrost produktywności i stopę wzrostu. Te praktyki dyskryminacyjne stały się możliwe dzięki normom relacji płci zmuszającym kobiety do akceptacji swojego niższego statusu i niższej płacy (Seguino 2000:27).

Nie jest więc niespodzianką, że gdy rozwinął się kryzys finansowy kobiety były bardziej niż mężczyźni poszkodowane cykliczną niestabinością i depresją gospodarzą. To z kolei miało wyniszczające konsekwencje dla bezpieczeństwa społecznej reprodukcji wpływając na kobiety, dzieci, rodziny, a także całe społeczności czy regiony. Jeśli przyjrzymy się konkretnym krajom, dostrzeżemy pewne różnice w tym jak kryzys wpłynął na role płciowe w utrzymywaniu społecznej reprodukcji. Stopa bezrobocia kobiet w Korei Południowej zwiększyła się bardziej, niż mężczyzn; w Tajlandii i na Filipinach ciężar zwolnień spoczął w większym stopniu na mężczyznach, lecz średnie płace kobiet spadły bardziej niż mężczyzn. Na Filipinach kobiety zostały wypchnięte z relatywnie lepiej płatnych prac w sektorze wytwórczym i wepchnięte do sektora usług, z dłuższymi godzinami pracy i niższymi płacami. Bezrobocie mężczyzn wzrosło z powodu większych cięć w sektorze przemysłowym. W tym samym czasie kobiety zmuszone były dźwigać większy ciężar obowiązków domowych, ich płatny czas pracy również się wydłużył w porównaniu do mężczyzn. Główną strategią podczas kryzysu było zwiększanie czasu pracy kobiet, co prowadziło do zwiększenia „bezczywności” mężczyzn z powodu niedostatecznego zatrudnienia, bezrobocia i krótszego czasu pracy (Lim 2000).

Przypadek Filipin pozwala lepiej zrozumieć jak czas pracy kobiet, tak na rynku pracy, jak i w gospodarstwie domowym, był rozszerzany poza ich fi-

cał na celowym zastępowaniu importu przez produkcję krajową. Długoterminowym celem tej strategii jest rozwój przemysłu i produkcji towarów przetworzonych. Prowadziło to ma do zmiany struktury handlu zagranicznego państwa i zmniejszenia jego uzależnienia od importu towarów przetworzonych. Strategia ta wprowadzana była od lat 30. w krajach Ameryki Łacińskiej, a następnie w Azji i Afryce.

zyczne możliwości. Kobiety były odpowiedzialne nie tylko za reprodukcję i podtrzymywanie życia (męskich) pracowników, były również obciążone dodatkowym ciężarem utrzymywanie swoich mocy wytwórczych, jednocześnie spędzając więcej czasu opiekując się rodziną. Podczas gdy państwo wycofało się z wielu usług publicznych, to kobiety właśnie w swoich domach musiały nadrobić braki tych dóbr, które nie były, tak jak do tej pory, dostarczane przez państwo. Nieodłączną częścią norm społecznych czyniących kobiety odpowiedzialnymi za ekonomię opieki jest koncepcja nieograniczonej podaży nieodpłatnej pracy kobiet, która rekompensuje makroekonomiczną nierównowagę (Elson 1997). Dzieje się tak, ponieważ niedole makroekonomiczne nie biorą pod uwagę produkcji w gospodarstwach domowych, sfera prywatna liczy się jedynie jako efekt zewnętrzny, a czas kobiet z założenia jest nieskończenie elastyczny. Opieka reprodukcyjna była jeszcze bardziej zagrożona, kiedy Filipiny zostały dodatkowo uderzone przez katastrofę naturalną – El Niño (ciepły, powierzchniowy prąd morski wpływający na klimat), który przyczynił się do kryzysu w rolnictwie, czego konsekwencją był gwałtowny wzrost cen żywności (Lim 2000).

Wpływ kryzysu przyjmuje nie tylko postać redukcji zatrudnienia czy płac. Kobiety zamykane są w „kleszczach”: „ilość opieki i nieodpłatnej pracy na rzecz gospodarstwa domowego może wzrosnąć, gdy członkowie rodziny tracą pracę lub chorują, podczas gdy nacisk ekonomiczny zmusza kobiety do podjęcia płatnej pracy, aby utrzymać dochód rodziny, bez względu na to czy praca była degradująca, nisko płatna i nie do akceptacji” (Singh i Zammit 2000: 1260).

W Korei stopa bezrobocia kobiet wzrosła wyżej niż mężczyźni. W szczególności, zatrudnienie kobiet w gospodarce formalnej zmniejszyło się o 7%. W tym samym czasie wzrosła ilość pracy tymczasowej i dziennej dla kobiet (66% wszystkich zatrudnionych), podczas gdy dla pracowników płci męskiej wielkość ta wyniosła jedynie 35%. Dodatkowo, Koreanki zostały przemieszczone na rynku pracy na trzech różnych poziomach: pracownicy zostały zamienione na męskich pracowników, starsze pracownicy zostały zamienione na młodsze, a pracownicy zatrudnieni na niezabezpieczonych socjalnie miejscach pracy zastąpili pracownicy zatrudnieni na bezpiecznych etatach. Stopa bezrobocia kobiet pomiędzy 1996 a 1998 spadła o 2,8% (0,5% dla mężczyzn). Pomimo wyższego bezrobocia wśród kobiet, państwo apelowało do kobiet, by zapewniły psychologiczną podporę mężczyznom, którzy stracili zatrudnienie.

Wykorzystując hasło „Dostarcz swojemu mężowi energii” państwo powoływało się na tradycyjne wzorce męzczyzny jako zwycięzcy rodziny, a kobiety jako opiekunki (Singh i Zammit 2000, Yoon 1998). W analizie Działu Banku Światowego ds. Środowiska i Rozwoju Społecznego w Azji Wschodniej podsumowano, iż kryzys nie stworzył nowego porządku genderowego, lecz pogłębił tendencje dyskryminacyjne, które istniały przed kryzysem (Slok 2001).

Te same asymetryczne efekty dotyczące relacji płci można było zaobserwować w Tajlandii. W Tajlandii i Indonezji kobiety były szczególnie mocno uderzone redukcją dochodu w gospodarce nieformalnej i sektorze prac domowych, oraz całkowitym upadkiem drobnych handlarzy i sprzedawców ulicznych. W indonezyjskim sektorze włókienniczym (kalnicyzm) dochód kobiet spadł o ponad 75% (Singh i Zammit 2000). W Tajlandii zatrudnienie w rolnictwie gwałtownie zmalało a ten spadek głównie dotyczył kobiet. Wydaje się, iż wiele z tych kobiet musiało powrócić do gospodarstw domowych. Zmiany te miały również bardzo negatywne konsekwencje dla stopy konsumpcji ubogich. Dla przeciętnego uboższego gospodarstwa domowego wydatki na żywność stanowią 71% wszystkich wydatków gospodarstw domowych w Indonezji i około 55% w Tajlandii. Zhiqin przewiduje, że jeżeli jedna osoba w gospodarstwie domowym została dotknięta bezrobociem, wzrost bezrobocia w Indonezji o 9 milionów pracowników od chwili rozpoczęcia kryzysu, dotyczy 21% rodzin. Gwałtowny spadek dochodu rodziny miał negatywny wpływ nie tylko na podstawowe potrzeby konsumpcyjne kobiet i dzieci. Gwałtowny wzrost cen leków i usług medycznych, redukcja zatrudnienia w przyzakładowych ośrodkach opieki zdrowotnej oznaczały, że kobiety zostały zmuszone do zaniedbania swojego zdrowia. Dostępność środków antykoncepcyjnych gwałtownie się obniżyła, a status kobiet w ciąży był szczególnie zagrożony, prowadząc do wyższej stopy śmiertelności okołoporodowej, w porównaniu do danych sprzed kryzysu (Zhiqin 2000: 7).

Inne autorki badające skutki kryzysu odnotowały wzrost stopy samobójstw, opuszczenia gospodarstwa domowego przez głowę rodziny, rosnącą przemoc w rodzinie i społeczności lokalnej, oraz rosnącej liczbie kobiet i dzieci z biednych rodzin cierpiących na depresję i zaniedbanie (Floro i Dymski 2000). Jak wynika z badań lokalnych rodziny wycofywały córki z systemu oświaty, zanim podjęły podobne kroki w przypadku męskich potomków. Nawet przed gospodarczym załamaniem w Indonezji, wycofanie ze szkoły było bardziej prawdopodobne w przypadku dziewczynki niż chłopców. Jeżeli dziewczynki

zabierano ze szkoły, istniało niskie prawdopodobieństwo powrotu. Brak wykształcenia dziewcząt będzie miał długoterminowe konsekwencje nie tylko dla tych młodych kobiet, lecz również dla gospodarki jako całości (Singh i Zammit 2000).

Na wielu poziomach, nieelastyczne zastosowanie rygorystycznych polityk pod kuratelą MFV, które nastąpiło po wschodnioazjatyckim kryzysie finansowym, spowodowało, iż dla osób zmarginalizowanych tak przetrwanie, jak i odzyskanie ekonomicznej i społecznej pozycji sprzed kryzysu, stało się zdecydowanie trudniejsze. W rzeczywistości, w okresie po kryzysie nawet większa grupa wschodnioazjatyckich pracowników stała się bardziej zagrożona i niezabezpieczona. Społeczne efekty tej rosnącej niestabilności wyrażają się w ogromnym wzroście „płatnej pracy reprodukcyjnej”, która zostanie omówiona poniżej.

Kryzys finansowy i płatna praca reprodukcyjna

W większości analiz przemytu, prostytucji i handlu organami ludzkimi nie wiąże tych zjawisk z kryzysem finansowym. Truong wskazała, iż nawet wiele feministek¹¹ skupia się na reprodukcji biologicznej i sily roboczej oraz na pracy opiekuńczej, lecz nie łączy pracy seksualnej i płatnej pracy reprodukcyjnej do dziedziny społecznej reprodukcji. W rezultacie handel ludźmi i prostytucja pozostawione są kryminologom, aktywistom praw człowieka lub analizowane są w ramach badań nad migracjami zamłasi wiązania ich w teoretyczne ramy Ekonomii Politycznej (Truong 2000).

Jak wskazała Sassen, rosnąca obecność kobiet w szarej strefie prostytucji, prac domowych, turystyki, czy rozrywki stała się ważnym źródłem utrzymania dla samych kobiet, źródłem zysków dla przemysłników i handlarzy, oraz dostarcza nader potrzebne waluty rządcom obciążonym długiem zagranicznym (Sassen 2000). W tym względzie istotne są dwie sprawy. Po pierwsze, badania wskazują, że główną przyczyną wejścia w prostytucję jest niedostatek środków do życia. Po drugie, ciężar zadłużenia wielu krajów rozwijających się odgrywa ważną rolę w trójkącie feminizacji przetwarzania, wypracowywania zysków i wzmocnienia przychodów rządowych. Zintensyfikowana globalizacja stwo-

rzyła odpowiednie możliwości dla „systemowych powiązań pomiędzy, z jednej strony, najbardziej ubogimi i nisko opłacanymi kobietami, często postrzeganymi jako obciążenie a nie zasób, a z drugiej strony, tym co staje się ważnym źródłem nielegalnych zysków i ważnym źródłem wymiennej waluty dla rządów” (Sassen 2000:524).

W rozwoju tych nowych „globalnych przemysłów usługowych” państwa są kluczowymi aktorami. Jako rezultat ekonomicznej restrukturyzacji i znaczenia mobilności kapitału, w dużej mierze państwa nie czerpią swojej legitymizacji od własnych obywateli, lecz od aktorów na międzynarodowych rynkach finansowych. Zabezpieczenie dobrobytu obywateli już nie jest głównym czynnikiem, który decyduje o prowadzonych przez rząd politykach. Z powodu liberalizacji państwa zostały wepchnięte na ring międzynarodowej konkurencji, na którym rywalizują z innymi państwami oferując coraz bardziej elastyczne warunki mające przyciągnąć zagraniczne inwestycje i korporacje. W tej rekonfiguracji „konkurencyjne państwa” (Hirsch 1995) zastąpiły państwa dobrobytu, a rządy stały się podmiotami rynkowymi, ocenianymi wyłącznie według wąskich kryteriów efektywności.

Podczas gdy kraje rozwijające się dążą do tego aby stać się atrakcyjnymi „kurtyzanami” globalnego kapitału, jednocześnie coraz bardziej uzależniają się od przelotów od migrantów. Jeśli przyjąć się przykładowi Indonezji, aktualnie 1,95 miliona Indonezyjczyków pracuje za granicą, z czego 65% stanowią kobiety. Już przed kryzysem azjatyckim przeloty od tych zagranicznych pracowników liczone były na około 4,8 miliarda USD. Indonezja znana jest również ze swojego zaangażowania w nielegalny handel ludźmi. Nie wierny, zbyt wiele o powiązaniu pomiędzy nielegalnym handlem a bezrobociem mężczyzn. Niemniej dużo daje do myślenia, że płace w sektorze wytwórczym spadły w 1998 roku o szokujące 25,41% w porównaniu do roku poprzedniego¹².

Biorąc inny przykład, przeloty od migrantów na Filipinach stały się trzecim co do wielkości źródłem dochodów w walutach tego państwa. Jeśli chodzi o przepływy migrantów, od czasu kryzysu azjatyckiego, zaobserwowano ważną zmianę w strukturze płci osób migrujących. Po 1997 roku zmniejszyła się liczba migrantów filipińskich płci męskiej, ale przetrwanie pracowników do Japonii i Hong Kongu, głównie kobiet pracujących w sektorze rozrywki i pracownic

¹¹ Duża literatura za oryginalnem.

¹² Asian Migration Centre (Azjatyckie Centrum Migracji), 1998, <migrantnet.pair.com/files/Rindonesiab98.htm>

domowych, zwiększyło się. Podczas gdy w 1998 roku zaobserwowano znaczący spadek przelewów od emigrantów, od października do grudnia 2000 roku ich wzrost pozwolił wesprzeć gospodarkę filipińską poprzez wzmożenie siły nabywczej filipińskich gospodarstw domowych i gwałtownie zwiększając rezerwy dolarowe brutto kraju w czasie sezonu świąt bożonarodzeniowych. Według OECD, Filipiński Bank Centralny zgłosił krajowe rezerwy dolarowe na poziomie 14,9 miliarda USD do 28 grudnia. Stanowiło to wzrost o 420 miliony USD w porównaniu do 14,5 miliarda pod koniec listopada. Dochody pracowników zagranicznych z Filipin w cenach bieżących wzrosły o 26,4% w roku 2000 (OECD 2001).

Podobna historia dotyczy Tajlandii. Liczba regularnych emigrantów wzrosła nieznacznie w 1999 roku. Jednakże migracja kobiet zwiększyła się po kryzysie azjatyckim podczas gdy liczba migrantów męskich zmniejszyła się. Jeśli chodzi o całkowitą liczbę migrantek ich liczba wzrosła do 20,5% w 2000 (11,9% w 1997). Dokładnie odwrotny trend charakteryzuje mężczyzn. Ich liczba spadła do 79,5% w 2000 roku z najwyższej 88,1% w 1997 roku. Jedno badanie obejmujące okres 1993-1995 wykazało, iż nielegalna gospodarka w Tajlandii – włączając w to narkotyki, przemysł, prostytucję, hazard – wygenerowała pomiędzy 11 a 18 miliardów USD. Odpowiada to około 8-13% PKB (Phongpaichit i Prityarangsarn 1998). Nic dziwnego, że ONZ ostrzega, iż handel i przemysł ludzi są najszybciej rozwijającą się działalnością przestępczą na świecie. Zyski z tej działalności kryminalnej oblicza się na około 10 miliardów USD rocznie¹³.

Powracając do kwestii podtrzymywania społecznej reprodukcji w świecie zintensyfikowanej globalizacji, dostrzec można odrozdzenie transnarodowej ekonomii pracy domowej. Jak wskazano powyżej, płatna praca reprodukcyjna dotyczy również służących i pielęgniarek. Jeśli ponownie przyjrzymy się Filipinom, Filipińska Administracja Zatrudnienia Zagranicznego jest aktywną stroną w eksporcie filipińskich kobiet jako pielęgniarek i służących do Stanów Zjednoczonych, na Bliski Wschód i do Japonii. Wysokie zadłużenie zagraniczne i bezrobocie spowodowało, iż stało się to lukratywną strategią dla rządu filipińskiego. Emigranci filipińscy wysłali przeciętnie 1 miliard USD rocznie swojemu rządowi. Ta strategia eksportu ludzi pokrywa się z popytem ze strony krajów importujących pracę. Popyt na pracowników domowych wzrósł w bliskowschodnich kra-

jach eksportujących ropę naftową, po podniesieniu cen ropy przez OPEC w latach 70. (Sassen 2000). W Stanach Zjednoczonych, popyt na pielęgniarki był wysoki ze względu na niedobory na krajowym rynku pracy, jako rezultat niskich płac i niskiego prestiżu zawodu pielęgniarskiego. A w Japonii popyt na kobiety zajmujące się „rozrywką” wzrastał niestąbąco pomimo – lub właśnie z powodu – stagnacji gospodarki, mężczyźni szukali pociechy u płatnych pracowników reprodukcyjnych.

Istnieje jeszcze jedna przyczyna eksportu azjatyckich kobiet, która do czekała się niewielkiej uwagi. Rosnącemu uczestnictwu w rynku pracy kobiet w krajach uprzemysłowionych towarzyszy w znacznej mierze „niewidoczny” rozwój płatnej pracy w gospodarstwach domowych. Rosnąca liczba migrantek zatrudniana jest na niezgłaszanych (nielegalnych) etatach w przemyśle usługowym zorientowanym na gospodarstwa domowe, jako sprzątaczkę, opiekunkę, tym samym umożliwiając innym kobietom rozwijanie profesjonalnych karier. Powstał więc niewidzialny związek pomiędzy rosnącą aktywnością ekonomiczną w ochranianych, wyższych profesjonalnych warstwach formalnego rynku pracy w krajach uprzemysłowionych a nieformalnymi, niezabezpieczonymi formami pracy na rynku pracy odgrywanymi przez kobiety migrantki.

Po jednej stronie stoi „pani”, a po drugiej „służąca”, rozdzielone od siebie przynależnością i pochodzeniem z innych ras, grup etnicznych, klas i narodowości (Young 2001b). Warto jednak rozpoznać, iż ten rozwój jest bezpośrednio związany z neoliberalnym charakterem globalizacji, który odzwierciedlany jest w polityce państwa. Tak długo jak państwa dobrobytu nie wprowadzają bądź wycofują się ze struktur wsparcia pracujących kobiet, warunki, na których kobiety wchodziły w „strukturę męskich pracowników” będą nie tylko zależne od płci, ale również klasy i rasy. Kobiety profesjonalistki w krajach uprzemysłowionych, ale również rozwijających się, mają możliwość oparcia się na w większości przypadków tanich, często nielegalnych migrantkach, którzy wykonują prace domowe i opiekują się dziećmi. Bez odpowiednich, publicznych usług opieki nad potomstwem i bez możliwości oparcia się na usługach kobiet z krajów rozwijających się i transformujących się, wykształcone kobiety miałyby mniejsze możliwości wspierania się po stronie kariery zawodowej, co wymaga wielkiej mobilności osobistej i elastyczności. W nowym międzynarodowym podziale pracy czynności te są w zdecydowanej większości wykonywane przez nadmiernie wykwalifikowane kobiety z Europy Wschodniej w Niemczech, przez Afroamerykanki lub

13. „Das Zahn-Milliarden-Dollar-Geschäft.” Frankfurter Rundschau, 27 lutego 2002.

migrantki z Ameryki Łacińskiej lub Centralnej w Stanach Zjednoczonych, przez Filipinki we Włoszech i Kanadzie. Jesteśmy świadkami polaryzacji pomiędzy feminizacją pracy w większości na nieformalnym rynku pracy a pojawiającą się nową klasą profesjonalną pracowników „globalnych”, do której wliczają się dobrane wykształcone kobiety. Zintensyfikowana globalizacja zwiększyła elastyczność i indywidualizm na rynku pracy. Z powodu norm relacji płci oraz ideologii genderowej w krajach uprzemysłowionych i wielu rozwijających się, praca reprodukcyjna jest rozdzielana pomiędzy kobietami. W rezultacie jesteśmy świadkami odrodzenia transnarodowego rynku pracy domowej i narodzin uprzywilejowanej profesjonalnej klasy kobiet oraz wzrostu zdefiniowanej etnicznie kobiecej podklasy (Young 2001b).

W kolejnej części, przedstawiony zostanie krótki opis kryzysów finansowych w Argentynie i Brazylii oraz sposoby w jakie kryzysy te stworzyły społeczne przemieszczenie, spowodowały niestabilność pracy i dochodów, brak zabezpieczenia zdrowotnego, zagrożenia dla środowiska naturalnego oraz niestabilność polityczną i podważyły trwałość społeczności lokalnej. Ta część będzie krótka. Zasadniczo wiele czynników zidentyfikowanych w kryzysie azjatyckim pojawia się również w Ameryce Łacińskiej. Niestety istnieje bardzo niewiele opracowań w języku angielskim o kryzysie i jego wymiarach genderowych. Brakuje badań porządków i norm relacji płci w Ameryce Łacińskiej, które wiążą się nie tylko bezpośrednio z kryzysem finansowym, lecz co wydaje się istotniejsze, jak porządku te zmieniły się w procesie neoliberalnej restrukturyzacji Ameryki Łacińskiej w latach 90. Powiązanie zintensyfikowanej globalizacji z rekonfiguracją porządków relacji płci w Brazylii i Argentynie jest ważnym przyszywnym zadaniem dla Radykalnych Ekonomistów Politycznych i Ekonomistek Feministycznych. Jest to niemiłej zadanie, które nie może być wykonane w tym rozdziale.

Argentyna i Brazylia: przesuwanie w kierunku ram neoliberalnego zarządzania

W latach 80. XX wieku w ślad za kryzysem zadłużeniowym krajów Ameryki Łacińskiej, który przyniósł spadek dochodu per capita w regionie doszło do radykalnego zwrotu w kierunku neoliberalnej restrukturyzacji polityki gospodarczej opartej wcześniej na ramach substytucji importu. Fernando Henrique Cardoso, który wygrał wybory w 1994 roku obiecując stabilność monetar-

ną, miał nadzieję, że w ten sposób przyciągnie zagraniczne inwestycje i nowe technologie, co z kolei miałyby odwrócić fatalną sytuację gospodarczą lat 80. Po dojściu do władzy Cardoso wprowadził w życie główne zasady Konsensusu Waszyngtońskiego: liberalizację, prywatyzację, redukcję deficytu, rygorystyczny fiskalny i deregulację. Pod koniec drugiej kadencji Cardoso został skonfrontowany z kryzysem finansowym, a Brazylia była zmuszona zaciągnąć dwa znaczne kredyty z MFW (10 i 30 miliardów USD). W momencie, gdy MFW zatwierdził 30 miliardową pożyczkę dla Brazylii we wrześniu 2002 roku była to największa pożyczka, jaką pojedynczy kraj kiedykolwiek otrzymał z MFW. Pomimo zastrzyku finansowego obiecany rozkwit gospodarczy nigdy nie nastąpił. Zamiast tego Brazylia wystawiona została na kryzys ekonomiczny i szokujące nierówności społeczne (ATTAC 2003; Hufschmidt 2002).

To prowadzi nas do wyborów i pytań dotyczących Brazylii w świetle wyboru lewicowego prezydenta po raz pierwszy w historii kraju. Chociaż głównym hasłem w kampanii wyborczej nowego prezydenta, Luli da Silva, była walka z głodem, niemniej na Ministra Finansów powołał on jednak Antonio Palocci, dobrze znanego ministra rygorystycznej polityki, aby rozwiać obawy, jakie międzynarodowa społeczność finansowa mogłaby mieć w kwestiach fundamentalnej zmiany w polityce makroekonomicznej. Pokazuje to, iż nowy prezydent uważa, że w kontekście neoliberalnej globalizacji przesłzeń do zmian w polityce makroekonomicznej jest ograniczona. W ten sposób jego cele będą trudniejsze do sfinansowania. Nawet z korektami Konsensusu Waszyngtońskiego, które mogłyby zmniejszyć ubóstwo, rynek finansowy nie reagują na potrzeby głodujących, ale w oparciu o percepcję przepływów przyszywnych zysków. Realizacja restrykcyjnych polityk fiskalnej i monetarnej, z równoczesnym utrzymywaniem celów zwalczania głodu, jest kolejnym dowodem na istnienie sprzeczności pomiędzy intensywną globalizacją a utrzymywaniem społecznej reprodukcji.

Argentyna była bliska katastrofy humanitarnej wskutek reform gospodarczych i otwarcia rynków narodowych, jakie podjął rząd Menema we wczesnych latach 1990. Argentyna ogłosiła niemożność spłaty zobowiązań i w efekcie bankructwo w 2001 roku, a gospodarka stoczyła się w depresję, znacznie głębszą niż wszystkie dotychczasowe kryzysy (przykładowo 1975, 1981 i 1989). Pod rządami Menema kraj zainicjował ekstensywne działania w kierunku prywatyzacji firm państwowych: telekomunikacyjnych, petrochemicznych i banków, w ten sposób osiągnął przychód w wysokości 40 miliardów USD i doprowadził do po-

jawienia się nadwyżki państwowej we wczesnych latach 1990. Do 1994 roku, po wyprzedaniu aktywów publicznych, nadwyżki te zamieniły się w deficyty budżetowe. Pomimo postępowania zgodnego z programem MFW a więc deregulacji, liberalizacji i prywatyzacji sektora publicznego, Argentyna popadła się w finansowy chaos. Międzynarodowa społeczność finansowa wahała się przez ponad rok, czy udostępnić jej jakiś nową pożyczkę.

W międzyczasie, kraj pogryzał się głębiej w kryzys gospodarczy, powołana populiści zyla w ubóstwie, przemysł został rozwiązany i nastąpiło ogólne załamanie podstawowych funkcji rządu. Becerra et. al. (2002) przekonywali, iż spychanie całej winy na plan „przekształceń” (tędy walutową, która działała od 1991 roku) jest zbyt proste. Autorzy Ci sugerują, iż lepsze wyjaśnienie leży w modelu otwarcia handlu „narzuconym razem ze stałym kursem wymiany dolara amerykańskiego bez względu na efekt okresowych wstrząsów światowego kapitalizmu, peryferyjną pozycję kraju w gospodarce globalnej, a ponad wszystko, z powodu ostatniej dekady polityki neoliberalnej” (Becerra et. al. 2002).

Nowa pożyczka MFW została wreszcie przyznana w 2003 roku, ale tylko po to by pozwolić Argentynie rozłożyć jej spłatę długów na dłuższy okres czasu. W tym samym momencie kraj musiał się zgodzić na nowe, bardzo sztywne uwarunkowania. Musiał osiągnąć nadwyżkę budżetową w wysokości 2,5% PKB (przed spłatą zadłużenia), osiągnąć 3% stopę wzrostu gospodarczego i zredukować stopę inflacji do 22%. Odwrotnie niż w w przypadku Brazylii, która otrzymała ogromną pożyczkę w 2002 roku, MFW i Amerykański Departament Skarbu odmówiły przyznania Argentynie dalszej pomocy, twierdząc, że jej klasa polityczna nie zrobiła wystarczająco dużo, aby stworzyć warunki odpowiednim (neoliberalnym) „reformom”¹⁴.

Te nierównowagi makroekonomiczne, nad którymi zwykli ludzie nie mieli kontroli, miały wyiszczający wpływ na ludność w Argentynie i w Brazylii. Jeżeli skupimy się na czterech ważniejszych aspektach podtrzymywania, reprodukcji społecznej (biologicznej, reprodukcji siły roboczej, reprodukcji ekonomicznej, i płatnej pracy reprodukcyjnej) okazuje się, że proste zadanie podtrzymania ludzkiego życia na wszystkich czterech poziomach jest poważnie zagrożone. Skutki w Argentynie są szczególnie przytłaczające, biorąc pod uwagę jej ogólny poziom dobrobytu w skali kraju. Oblicza się, że spośród 37 milio-

nów mieszkańców (53%) żyje na poziomie ubóstwa, a 15 milionów żyje poniżej ubóstwa ekstremalnego (wyznaczonego na poziomie 2 USD dziennie). Według artykułu w Washington Post z 3 maja 2002 roku wyliczono, iż dziennie 8 tys. ludzi spadało do poziomu życia w ubóstwie. Dodatkowo zróżnicowanie pomiędzy bogatymi i biednymi powiększyło się. Według jednego z komentatorów najbogatsze 10% ludności w Buenos Aires posiadało 54,6% całości dochodu, podczas gdy 50% ludności z najmniejszym dochodem otrzymywało jedynie 8,7% całości dochodów. W kwestii relacji płci, siedem na dziesięciu najbiedniejszych mieszkańców miasta Buenos Aires to kobiety (Spielholz 2002: 14).

Szczególnie niszczący był wpływ na dostęp nastolatków do edukacji. Dla kraju, który osiągnął jedną z najwyższych stóp umiędzynarodowienia i pisania (96% w 1999 roku), 50% nastolatków w wieku 13-17 lat nie ukończyło szkoły średniej. Riley wskazała, że dziewczęta są najciężej poszkodowane z powodu ograniczeń kulturowych, ubóstwa gospodarstw domowych, pracy dzieci i roli społecznych (Riley 2002). Pozbawianie dzieci możliwości kształcenia się będzie z pewnością miało długoterminowe konsekwencje dla wzrostu gospodarczego w Argentynie i poszerzy dyskryminację pomiędzy kobietami i mężczyznami.

Wraz z rosnącym bezrobociem i gospodarką w stagnacji, bezpieczeństwo żywnościowe w Argentynie przybrało rozmiar narodowego kryzysu. Stopa śmiertelności dzieci dramatycznie wzrosła. Dyrektor lokalnego szpitala dziecięcego w północnej prowincji Tucuman komentował, że potrzeba trzech albo czterech dodatkowych szpitali, aby zaopiekować się wszystkimi niedożywionymi dziećmi. Podczas gdy rząd argentyński w przeszłości wydawał 650 USD per capita na usługi zdrowotne w prowincji Tucuman, suma wydawana dzisiaj wynosi 140 USD¹⁵. Chociaż co roku kraj produkuje 99 milionów ton żywności i jest zdolny do wyżywienia ludności dziesięciokrotnie bardziej licznej niż własna populacja, Argentyna musi polegać na pomocy żywnościowej z Hiszpanii (Spielholz 2002).

Sytuacja Brazylijczyków żyjących na marginesie jest nie mniej katastrofalna. MFW „uratował” gospodarkę brazylijską w 1999 roku za pomocą dodatkowych pożyczek powiązanych z warunkami, które zmusiły kraj do zredukowania roli państwa w gospodarce, otwarcia wewnętrznych rynków na zagranicznych inwestorów, „wielasyczenia” siły roboczej i deregulacji kontroli inwe-

14 „Atempause für Argentinien.” Frankfurter Rundschau, 27 lutego 2002.

15 „Die Klinikbetten für sterbensschwache Kinder reichen. Längst nicht mehr.” Frankfurter Rundschau, 23 listopada 2002.

stycji. Przedkładanie interesów międzynarodowych inwestorów nad problemy społeczne spowodowało ciężca wydatków socjalnych o 23,7% kosztów całkowitych w 1999 roku, co wpłynęło na takie programy, jak walka z ubóstwem; pomoc dla potrzebujących dzieci, starszych i niepełnosprawnych obywateli; programy likwidacji pracy dzieci i reformę rolną. Brazylijski Raport Obserwacji Społecznej podsumował: „Społeczna sytuacja Brazylijczyków jest głęboko naznaczona jedną z największych stóp nierówności społecznej w świecie i absurdalnym poziomem koncentracji dobrobytu” (Carvalho et al. 2000).

Dodatkowo, poza istniejącą nierównością dochodów i szans pomiędzy kobietami i mężczyznami w Brazylii istnieje duży stopień nierówności pomiędzy kobietami oparty o różnice rasowe i klasowe. W 1998 roku, przeciętny miesięczny dochód czarnego mężczyzny stanowił 46% przeciętnego wynagrodzenia białego mężczyzny. Czarna kobieta, z kolei, zarabiała tylko 40% dochodu białego mężczyzny. Białym kobietom udało się zmniejszyć różnicę w dochodach pomiędzy nimi a mężczyznami z 68% w 1987 do 79% w 1998. Czarnym kobietom to się nie udało. W istocie, czarne kobiety zarabiały w 1998 roku 39% mniej niż białe kobiety (białe 79%, czarne 40%, mierzone jako procent wynagrodzenia białego mężczyzny). Ta nierówność ma wiele wspólnego ze sposobem włączenia czarnych kobiet do siły roboczej. W przeważającej mierze są one przyporządkowywane do wykonywania płatnej pracy reprodukcyjnej w białych gospodarstwach domowych. W 1995 roku pracownice domowe reprezentowały 19% wszystkich ekonomicznie aktywnych kobiet. To reprezentuje 50 milionów osób (w liczbach absolutnych), z czego 56% to kobiety czarne (Carvalho et al. 2000). Ten podział pracy ze względu na rasę i klasę pomiędzy białe „panie” i czarne „służące” nie jest w Brazylii nowy. Co jest nowe to wzrost i wszechobecność pracy nieformalnej jako strategia przetrwania dla wielu kobiet segregowanych na podstawie przynależności i pochodzenia z różnych ras, grup etnicznych, klas i narodowości.

Jedno z bardzo niewielu opracowań w języku angielskim dotyczących genderowych skutków kryzysu argentyńskiego przekonuje, że nawet taka strategia przetrwania (kobiet wykonujących prace kobiece za inne kobiety) stanęła w Argentynie pod znakiem zapytania (Spieldoch 2002). Kiedy rząd zdecydował się zamrozić konta bankowe zwykłych obywateli, klasa średnia ucierpiała na tym działaniu najbardziej bezpośrednio, ponieważ utracili dostęp do swoich

pieniędzy¹⁶. Corralito, pod taką nazwą kryje się zamrożenie bankowych kont oszczędnościowych, miało również pośrednie negatywne reperkusje dla biednych, ponieważ zostali oni przesunięci z formalnych stanowisk pracy do pracy nieformalnej, a ci zatrudnieni w nieformalnej domowej pracy reprodukcyjnej stracili nawet i to skromne źródło dochodu.

Co należy zrobić?

Krótki opis załamania finansowego i osób zależnych od zabezpieczeń społecznych w Argentynie i Brazylii mają cechy wspólne z sytuacją w Azji. Problemem nie jest jedynie konsolidacja budżetów i rygoryzm fiskalny. Ważniejsze są zmiany polityczne ułożamiane z dyscyplinarnym neoliberalizmem oraz to jak są one zabezpieczane przy pomocy narzędzi konstytucyjnych. Rządy są zmuszane nie tylko do wzmacniania budżetów narodowych i wzmacniania prawnej ochrony prywatnej własności w celu zachęcenia zagranicznych inwestorów, zmuszane są również do podporządkowania się inicjatywom reformatorskim MFW i Banku Światowego, które obejmują prywatyzację usług socjalnych – bez względu na to, iż zagraża to samej istocie życia społecznego lub przetrwaniu najbardziej zagrożonych. Raz sprywatyzowane, dobra publiczne zamieniane są w jednostki ekonomiczne, które osądzane są przy pomocy kryterium zysku a nie zabezpieczenia podstawowych ludzkich potrzeb. To może przyczynić się do pojawienia się nowej globalnej sytuacji, w której niepewność społeczno-ekonomiczna większości populacji świata wzrasta.

Kobiety odgrywają szczególną i rzykowną rolę na pograniczu produkcji i społecznej reprodukcji. Sektor wytwórczy jest często pierwszym, który zwalnia pracowników (tak kobiety, jak i mężczyźni). Wydaje się, iż kobiety, które tracą w ten sposób pracę znajdują nową albo w bardziej niebezpiecznym, niskopłatnym sektorze usług lub jako płatne pracownice reprodukcyjne. Dłuższe godziny pracy i niższe zarobki zbiegają się z rosnącymi potrzebami opieki ze strony członków rodzin. Ta opieka odnosi się nie tylko do gotowania

16 Notatka redakcyjna Tina Di Muzio i Alejandro Roncallo: podczas, gdy większość Argentyńczyków nie miała dostępu do swoich pieniędzy w bankach po dekrety na temat kontroli kapitału z 3 grudnia 2001 roku, w dzień zanim wszedł on w życie bezpieczeństwo kapitału było zabezpieczane przez 365 uzbiorzonych ciężarówzek wypełnionych pieniędzmi przewożonymi na lotnisko międzynarodowe poza Buenos Aires i mówi się, że 20 miliardów USD w gotówce opuściło granice kraju samolotem do Paragwaju i Urugwaju. Mówi się, iż dodatkowych 10 bilionów USD opuściło kraj po wprowadzeniu w życie kontroli. Zobacz Marcela Valente, „Argentina: Food Emergency as Gov't Looks Into Capital Flight”, Inter Press Service, 16 stycznia 2002 roku.

opieki nad dziećmi, starszymi i niepełnosprawnymi; odnosi się również do psychologicznej „ochrony”, którą tradycyjne normy relacji płci przypisują kobietom. Kiedy mężczyźni tracą pracę i zawodzą w swoich społecznie przypisanych rolach funkcjonowania jako żywicieli rodziny, „pojawia się utrata dumy i poczucie wstydu” (Spieldoch 2002: 17). Wiele badań udokumentowało, że w takich warunkach wzrasta przemoc domowa, mężczyźni porzucają rodziny lub zmuszani są do przeprowadzki w celu znalezienia pracy, a kobiety stają się głowami gospodarstw domowych. Te przesunięcia zakłócają tradycyjne społeczne i genderowe role i porządku.

Jak wskazaliśmy wcześniej, należy uważać, aby nie dokonywać normatywnych osądów na temat zakłócenia tradycyjnych porządków relacji płci, które są często wysoce dyskryminujące i nacechowane przemocą, względem kobiet. Jednakże zmiana w porządku relacji płci nie doprowadziła do większej siły emancypacyjnej kobiet, aby domagać się równości sprawiedliwości, głównie dlatego, iż jest rezultatem większej pauperyzacji kobiet i mężczyzn, krzywdząc w procesie obydwie płcie. Będąc obrabowanym z zabezpieczenia socjalnego i tradycyjnej ochrony rodziny i mężczyźni i kobiety i dzieci wywołują się dźwigając ciężar konsekwencji zintensyfikowanej globalizacji.

Niemniej, można usłyszeć coraz więcej głosów nawołujących do radykalnej zmiany polityki. Nawet „władcy świata” w Davos nie mogą dłużej ignorować potrzeby „deglobalizacji” (Bello 1999). Nowe siły ogłaszają, że „inny świat jest możliwy”. W rzeczy samej, w krajach dotkniętych tymi ekonomicznymi przemieszczeniami, powstają nowe formy demokracji. Pracownicy w Korei Południowej, płatne pracownicy reprodukcji i bezrolni chłopcy w Brazylii, pracownicy w sektorze nieformalnym w Argentynie wraz z klasą średnią, której bogactwo zniknęło – wszyscy odnajdują siebie w popularnych protestach przeciwko „odgórnej globalizacji”. Tak więc zamiast dostrzegać wyłącznie negatywne strony aktualnej sytuacji, popularny protest w Argentynie jest historycznym momentem, który reprezentuje możliwości zmian. Protesty te nie ograniczają się do dużych obszarów miejskich, ale występują także na prowincji, na obszarach wiejskich, na obszarach dotkniętych katastrofą ekologiczną (Spieldoch 2002). Kobiety są ważnymi podmiotami w tych protestach. Matki z Placu de Mayo (Madres de la Plaza de Mayo) mają w Argentynie 20-letnią historię pokojowych protestów przeciwko łamaniu praw człowieka przez rząd wojskowy i są również zaangażowane w aktualne protesty. Przyłączyły się do nich inne

grupy, takie jak lokalne zgromadzenia i ruch młodzieży (włączając w to młode kobiety). Kobiety wezwały do utworzenia Narodowej Komisji Prawdy na wzór doświadczeń Południowo Afrykańskich, aby rozliczyć osoby odpowiedzialne za intensywne złe zarządzanie ekonomiczne i korupcję (Sago i Stizulwar 2002, Spieldoch 2002).

Podsumowując, patząc na współczesną walkę pomiędzy globalizacją oddolną¹⁷ a globalizację odgórną, wydaje się nam, że jesteśmy świadkami „zderzenia globalizacji” (Gill 2001a) pomiędzy właścicielami kapitału z przeważającą społecznością posiadaczy akcji, a tymi, którzy chcieliby ująć większe grono interesariuszy uczestniczących w kluczowych decyzjach społecznych, politycznych i ekonomicznych. Ten przeciwstawny ruch sam w sobie służy ograniczeniu politycznych granic zintensyfikowanej globalizacji i daje początek nowym formom demokracji.

Tłum. Anna Zachorowska-Mazurkiewicz

Bibliografia:

- >>> ATTAC. Die Hofnung Hat Die Angst Besiegt. Scientific Board of ATTAC. Berlin, 2003.
- >>> Bakker, Isabella, red. The Strategic Silence. Gender and Economic Policy. Londyn: ZED Books, 1994.
- >>> Bakker, Isabella i Stephen Gill, red. Power, Production and Social Reproduction. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- >>> Becerra, Louis i współred.: „Argentina: An Alternative Proposal to Overcome the Crisis.” The Monthly Review, 53 (11) 2002: 24-34.
- Connell, R. William. Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics. Cambridge: Polity Press, 1987.
- >>> Eichengreen, Barry. Globalizing Capital: A History of International Money System. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- >>> Flassbeck, Heiner. „Lehrstück am Rio de la Plata. Blätter für Deutsche und Internationale Politik.” 2, 2002: 135-37.

17 Pojęcie oddolnej globalizacji (globalization from below) użyte zostało po raz pierwszy przez Richarda Farka, a rozpowszechnione przez autorów książki Globalization from Below Brechtera, Costello i Smitha. Oznacza zorganizowany opór przeciwko odgórnej globalizacji. Ruch społeczny na rzecz oddolnego globalizacji wysuwa, między innymi, postulaty zaspokojenia potrzeb ludzkości, ludzi biednych i środowiska naturalnego. (przyp. tłum.)

- >>> Floro, Maria i Gary Dymnsky. "Financial Crisis, Gender and Power: An Analytical Framework." *World Development*, 28 (7) 2000: 1269-83.
- >>> Furtado, Xavier. "Human Security and Asia's Financial Crisis." *International Journal*, LV (3) 2000.: 355-73.
- >>> Gago, Veronica i Diego Szulwark. *Colectivo Situaciones*. Buenos Aires. Wywiad przeprowadzony przez Bettine Kohler i Ulricha Branda, 2002.
- >>> Gill, Stephen. "The Geopolitics of the Asian Crisis." *The Monthly Review*, 50 (10) 1999: 1 - 10.
- >>> „Constitutionalizing Inequality and the Clash of Globalization." *Referat dla International Studies Association*. 15 marca 2000. Los Angeles.
- >>> Power and Resistance in the New World Order. Basingstoke: Palgrave and Macmillan, 2003a.
- >>> "American Transparency Capitalism and Human Security. A Contradiction in Terms?" *Global Change, Peace and Security*, 15 (1) 2003 b: 9-25.
- >>> Grown, Caren i współ. "Introduction. Women and Financial Crisis." *World Development*. Specialne wydanie. 28 (7) 2000: 1145-56.
- >>> Hirsch, Joachim. *Der Nationale Wettbewerbsstaat*. Staat, Demokratie und Politik im globalen Kapitalismus. Edition ID-Archiv. Berlin, 1995.
- >>> Hufschmid, Jörg. *Politische Ökonomie der Finanzmärkte*. Hamburg: VSA, 2002.
- >>> IMF. *Capital Account Liberalization. Theoretical and Practical Aspects*. Washington DC.: IMF, 1999.
- >>> Lim, Joseph, Y. "The Effects of the East Asian Crisis on the Employment of Women and Men: The Philippine Case." *World Development*, 28 (7) 2000.: 1285-306.
- >>> Lister, Ruth. "Citizenship: Towards a Feminist Synthesis." *Feminist Review*, 57 (1) 1997: 28-48.
- >>> McNally, David. "Globalization on Trial: Crisis and Class Struggle in Asia." *Monthly Review*, 50 (4) 1998: 1-14.
- >>> Phongpaichit, Pasuk, Sungsidh Piriyarangsarn i Nualnoi Treerat. *Guns, Girls, Gambling, Ganja. Thailand's Illegal Economy and Public Policy*. Chiang Mai: Silkworm Books, 1998.
- >>> Riley, Maria. "Education Matters: General Agreement on Trade in Services International Gender and Trade Network." 2002. <http://www.genderandtrade.net/EconLit/GATSecduc.pdf>
- >>> Sassen, Saskia. "Women's Burdeon. Countergeographies of Globalization: The Feminization of Survival." *Journal of International Affairs*, 53 (2) 2000: 503-24.
- >>> Seguino, Stephanie. "Accounting for Gender in Asian Economic Growth." *Feminist Economics*, 6 (3) 2000: 27-58.
- >>> Singh Aji i Ann Zammit. "International Capital Flows: Identifying the Gender Dimensions." *World Development*, 28 (7) 2000: 1249-68.
- >>> Slok, Julie. "The Different Impacts of Social and Economics Developments on Men's and Women's Labor Force Participation in Korea." *East Asia Environment and Social Development Unit*. World Bank: Newsletter, April (3) 2001: 1-4.
- >>> Spieldoch, Alexandra. *When a Terrible Situation Gets Worse: Reflections on Argentina from a Gender Perspective*. 2000 <http://www.genderandtrade.net/PaperSeries?occasionalSeries.htm>
- >>> Truong, Thanh-Dam. "A Feminist Perspective on the Asian Miracle and Crisis. Enlarging the Conceptual Map of Human Development." *Journal of Human Development*, 1 (1) 2000: 159-64.
- >>> Yoon, Bang Soon. "Koreanische Frauen in der globalen Ökonomie. Industrialisierung und Geschlechterpolitik in Süd Korea." *PROKLA*, 111 (Lipiec) 1998: 217-34.
- >>> Young, Brigitte. "The "Mistress" and the "Maid" in the Globalized Economy." *W Working Classes: Global Realities*. Socialist Register 2001, L. Panitch i C. Leys, red. Londyn: Merlin Press., 2001a.: 264-76.
- >>> "Globalization and Gender.: A European Perspective." *W Gender, Globalization, Democratization*, R. M. Kelly, et al red. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 2001b.: 27-47.
- >>> Zhiqin, Shao. *Women and Social Security: Impact of Financial Crisis*. Shanghai: Academy of Social Sciences. China (nieopubl.), 2000.
- Źródło: Brigitte Young. "Financial Crises and Social Reproduction: Asia, Argentina and Brasil" *W Power, Production and Social Reproduction. Human In/Security in the Global Political Economy*, Stephen Gill i Isabelle Bakker, red. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003: 103-123.

O Autorce:

/// **Brigitte Young** jest profesorką w Instytucie Nauk Politycznych na Uniwersytecie w Monachium. Uzyskała doktorat z międzynarodowej ekonomii politycznej na Uniwersytecie Wisconsin w Madison. Wśród jej publikacji: *The Political Economy of Trade In Services (GATS)*, *Gender In EU and China*. Baden-Baden: Nomos, 2007; *Triumph of the Fatherland: German Unification and the Marginalization of Women*. Ann Arbor/Mi: The University of Michigan Press, 1999.

/// Rachel Kurian **Globalizacja pracy domowej i usług opiekuńczych**

Napięcia między rodzicielską opieką jako swoistą „pracą miłości”, praktykowaną w domu, oraz zatrudnianiem kobiet jako płatnej pomocy domowej czy prywatnych opiekunek odślaniają ważne powiązania między prywatnym obszarem opieki a publiczną sferą rynkową. W ostatnich dziesięcioleciach transakcje z prywatnymi opiekunkami wykroczyły poza granice państw, nabierając nowego charakteru i pociągając za sobą spore zmiany w życiu pracownicich rodzin. Emigrantki – zamężne czy niezamężne – zaczęły wyleźdzać z krajów mniej rozwiniętych, jak Filipiny, Meksyk, Sri Lanka, Ekwador, Peru i innych krajów Ameryki Łacińskiej, by zatrudnić się jako domowe opiekunki w Stanach Zjednoczonych, Unii Europejskiej, Środkowym Wschodzie, Hong Kongu i w Kanadzie. Zjawisko to – ów transfer usług opiekuńczych, przebiegający ogólnie biorąc z Południa na Północ – przestudiowano zarówno w świetle problemu zatrudnienia „niah” (Parrenas 2001), jak w kontekście obywatelstwa i praw tych pracownic (Sarvasy i Longo 2004). W analizie globalizacji pracy opiekuńczej zastosowano użyteczne pojęcie „globalnego łańcucha opieki”, rozwijając je tak, by objęło różne rodzaje pracy opiekuńczej podejmowanej przez emigrantki (Yeates 2004).

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie ekonomii politycznej i historycznej ramy dla zbadania stosunków władzy, przywileju i ubóstwa na poziomach makro, mikro i na poziomie pośrednim, a także ich wspólnego wpływu na globalizację opieki domowej. Analizę przeprowadzono z perspektywy feministycznej, która pozwala rozpoznać podstawowe formy i uwarunkowania udziału kobiet w tym procesie. Pokazano, że globalna migracja pracownic domowych wiąże się ze specyficznymi zmianami historycznymi, jakie zaszły w polityce, oraz na poziomach makro, mezo i mikro w ekonomii, które to zmiany współtworzą warunki i kontekst globalizacji pracy opiekuńczej. Na poziomie makro dzia-